

Het Waddenfonds

De gevolgen voor de economie van het
Waddengebied

Groningen, februari 2008

Rijksuniversiteit Groningen

Faculteit: **Ruimtelijke Wetenschappen**
Master: **Economische Geografie**
Student: **Gerjan Elzerman**
Studentnummer: **1197649**
Begeleider: **prof. dr. P.H. Pellenbarg**

RUG

ROYAL HASKONING

Voorwoord

Het rapport dat voor u ligt is mijn afstudeerscriptie welke deel uit maakt van de masteropleiding Economische Geografie aan de Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Het schrijven van deze scriptie is gecombineerd met een stage bij het adviesbureau Royal Haskoning te Groningen.

Met het schrijven van deze scriptie heb ik mij verder kunnen verdiepen in het interessante werkteerrein van de economische geografie en in het bijzonder van de regionaal economische ontwikkeling. Ik heb tijdens mijn afstudeerperiode veel kennis en ervaringen opgedaan en ik ben ervan overtuigd dat deze mij van pas zullen komen bij mijn toekomstige werkzaamheden.

Ik wil alle personen die een bijdrage hebben geleverd aan de totstandkoming van dit rapport bedanken voor hun adviezen en hulpvaardigheid. Zonder deze bijdragen had dit rapport niet in zijn huidige vorm tot stand kunnen komen.

Gerjan Elzerman
Groningen, februari 2008

Samenvatting

Dit onderzoek gaat in op de vraag wat het nieuwe subsidiefonds voor het Waddengebied, het Waddenfonds, kan betekenen voor de economie van het Waddengebied. Op basis van een vergelijking van de sociaal-economische kenmerken van het Waddengebied en Nederland kan worden geconcludeerd dat het Waddengebied in vergelijking tot Nederland enigszins achterblijft in haar ontwikkeling. Het Waddengebied kent in vergelijking tot Nederland een achterblijvende bevolkingsgroei, een laag gemiddeld inkomen per huishouden, een hoge werkloosheid en een groot aantal inwoners met een uitkering.

Het Waddengebied is rijk aan natuurlijke hulpbronnen. Naast de aanwezigheid van delfstoffen en dan met name aardgas, beschikt het gebied ook over minder tastbare natuurlijke hulpbronnen zoals natuur en landschappelijk schoon, ligging en bereikbaarheid via water en vruchtbare grond. De economie van het Waddengebied is duidelijk gerelateerd aan het Waddengebied en haar natuurlijke hulpbronnen, maar niet in een mate die de kwalificatie van natural resource-based economy zou rechtvaardigen. De sectoren die het nauwst aan het Waddengebied en haar natuurlijke hulpbronnen zijn verbonden zijn de havengebonden industrie, landbouw, recreatie en toerisme, energie en delfstoffen en visserij. Over het algemeen bestaat er een situatie van tegengestelde belangen tussen de economie en de ecologie van het Waddengebied. Dit leidt bij het benutten van de natuurlijke hulpbronnen regelmatig tot conflictsituaties, omdat economie of ecologie in haar belangen wordt geschaad.

Er zijn in dit onderzoek zeven subsidiefondsen besproken die relevant zijn voor het Waddengebied. Zes van deze subsidiefondsen zijn momenteel nog actief. Uit de beschikbare gegevens over deze subsidiefondsen blijkt dat het Waddengebied maar zeer beperkt kan profiteren van subsidies uit deze fondsen.

Het idee voor een Waddenfonds is ontstaan in 2004 en het kabinet heeft het idee vervolgens verder uitgewerkt. Het Waddenfonds is in het najaar van 2007 partieel opengesteld voor niet-economische projecten in het Waddengebied. Het economische deel van het Waddenfonds zal naar verwachting eind 2008 worden opengesteld. Het kabinet heeft het Waddenfonds vormgegeven op basis van een viertal doelstellingen die bedoeld zijn om de problemen en uitdagingen van het Waddengebied aan te pakken. Verder heeft zij door het formuleren van lange termijn doelen voor het Waddengebied, het doen van investeringsuggesties voor projecten en aangeven van prioritaire projectthema's het fonds verder uitgewerkt. De grootste beperking die het kabinet heeft opgelegd is dat alle projecten duurzaam dienen te zijn. Hierdoor zullen de multipliereffecten van deze investeringen op de economie van het Waddengebied naar verwachting lager uitvallen. Het kabinet blijft verder vrij abstract in haar plannen en nota's. Het is aan de subsidieaanvragers om concrete projectplannen aan te dragen.

Vanuit het Waddenfonds is in totaal € 660 miljoen beschikbaar voor investeringen in het Waddengebied. Gedurende 20 jaren zal er € 33 miljoen per jaar worden geïnvesteerd. Het

grootste deel van het geld zal ten goede komen aan economische en ecologische projecten. Beide terreinen kunnen jaarlijks rekenen op een kleine € 15 miljoen.

De toegevoegde waarde van het Waddenfonds zit met name in het feit dat het fonds specifiek voor het Waddengebied is bedoeld, het een relatief lange looptijd van 20 jaren heeft en dat er vanuit hetzelfde fonds fors wordt geïnvesteerd in zowel economie als ecologie. Met name de duurzame onderdelen van de sectoren landbouw, toerisme en recreatie en energie lijken voor subsidie uit het Waddenfonds in aanmerking te komen. De eerste twee sectoren ontvangen momenteel slechts weinig steun, de energiesector daarentegen wordt al vanuit diverse andere fondsen gesteund.

Conclusie

Vanuit het Waddenfonds zijn substantiële bedragen beschikbaar voor het Waddengebied. Het fonds heeft hierdoor de potentie om het Waddengebied een forse economische impuls te geven. De huidige karakteristieken van het Waddenfonds zullen echter niet leiden tot een optimale economische structuurversterking. Het Waddenfonds kan daarom niet gezien worden als een adequaat middel om de problemen van de economie van het Waddengebied op te lossen. De effecten van het Waddenfonds op de economie van het Waddengebied zullen beperkt blijven.

Inhoudsopgave

Inleiding	1
1. Achtergrond	1
2. Probleem	1
3. Hoofd- en deelvragen	1
4. Kader	2
5. Methodes	2
6. Leeswijzer	2
Deel I Twee visies op de economie van het waddengebied	4
1. Een traditionele visie op de economie van het Waddengebied	5
1.1 Inleiding	5
1.2 Demografische kenmerken van het Waddengebied	6
1.3 Ruimtelijke kenmerken van het Waddengebied	7
1.4 De arbeidsmarkt van het Waddengebied	8
1.5 De economische structuur van het Waddengebied	10
1.6 Conclusie	14
2. Het Waddengebied beschouwt als ‘natural resource-based economy’	16
2.1 Natuurlijke hulpbronnen	16
2.2 De natuurlijke hulpbronnen van het waddengebied	17
2.3 Relatie tussen economie en natuurlijke hulpbronnen van het Waddengebied	18
2.4 Mogelijkheid van tegenstrijdige belangen tussen economie en ecologie	21
2.5 Conclusie: Het Waddengebied een ‘natural resource-based economy’?	22
Deel II De belangrijkste bestaande subsidiefondsen die relevant zijn voor het Waddengebied	23
3. De 7 belangrijkste bestaande subsidiefondsen waar het Waddengebied van kan profiteren	24
3.1 Inleiding	24
3.2 Fonds Economische Structuurversterking (FES)	24
3.3 Investeringsfonds landelijk gebied (ILG)	25
3.4 Europese structuurfondsen	26
3.5 Plattelandsontwikkelingsprogramma Nederland	29
3.6 Zuiderzeelijn	30
3.7 Kompas voor het Noorden	32
3.8 Koers Noord Programma	32
3.9 Conclusie	34

Deel III Het Waddenfonds	37
4. Het traject tot oprichting en de huidige status	38
4.1 Het voorafgaande besluitvormingstraject	38
4.2 De vormgeving van het Waddenfonds	40
4.3 De huidige status van het Waddenfonds	41
5. De inhoud van het Waddenfonds	43
5.1 De doelstellingen van het Waddenfonds	46
5.2 Voorwaarden waaraan in elk geval moet worden voldaan	48
5.3 Wegingscriteria bij de beoordeling van projectvoorstellen	49
6. Financiële kenmerken van het Waddenfonds	50
6.1 Nadeelcompensatie kokkelvisserij	50
6.2 Verdeling van het overige geld uit het Waddenfonds	50
6.3 Cofinanciering en de totale investeringsimpuls	51
6.4 Contante waarde van de subsidies en totale investeringen	52
6.5 Conclusie	53
7. Toegevoegde waarde Waddenfonds en kansrijke sectoren	54
7.1 Een vergelijking met de bestaande subsidiefondsen	54
7.2 Economische sectoren die het kabinet kansrijk acht voor subsidie vanuit het Waddenfonds	54
7.3 Toegevoegde waarde van het Waddenfonds voor de drie kansrijke sectoren	55
7.4 Multipliereffecten van investeringen vanuit het Waddenfonds	56
7.5 Conclusie	56
Deel IV Conclusies	58
8. Conclusie	59
Literatuurlijst	63
Bijlagen	68

Inleiding

1. Achtergrond

Na jaren van debatteren over de voor- en nadelen van gaswinning in en rond de Waddenzee is in 2007 definitief vast komen te staan dat deze gaswinning doorgang kan vinden. De overheid had enkele jaren hiervoor al het besluit genomen dat, in het geval dat het gas onder de Waddenzee definitief gewonnen mocht worden, er een Waddenfonds opgericht zou worden als compensatie voor de regio. Dit fonds is in 2007 van start gegaan. Het is gericht op het stimuleren van investeringen in het Waddengebied door middel van het subsidiëren van projecten die betrekking hebben op het Waddengebied. Deze projecten kunnen betrekking hebben op de economische ontwikkeling van het Waddengebied, die verbetering behoeft, of op de ecologische versterking van het Waddengebied, waar velen voor pleiten. Daarnaast kunnen projecten ook betrekking hebben op het aanpakken van externe bedreigingen van of het ontwikkelen van een duurzame kennishuishouding ten aanzien van het Waddengebied. De komende 20 jaren is er een subsidiebedrag van € 800 miljoen beschikbaar voor de regio.

2. Probleem

De bovenstaande ontwikkelingen zijn aanleiding voor vragen over de gevolgen van de instelling van een Waddenfonds. Voor iemand met een economisch-geografische achtergrond is het interessant om na te gaan wat een subsidiefonds voor een bepaalde regio voor gevolgen kan hebben voor de regionale economische ontwikkeling van die regio. Dit onderzoek zal daarom ingaan op de gevolgen die het Waddenfonds kan hebben voor de regionale economische ontwikkeling van het Waddengebied.

3. Hoofd- en deelvragen

De hoofdvraag die in dit onderzoek zal worden beantwoord is de volgende:

Welke invloed zal het Waddenfonds hebben op de economie van het Waddengebied?

Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden zullen allereerst de volgende deelvragen worden beantwoord:

- Wat is de sociaal-economische structuur van het Waddengebied? (Hoofdstuk 1)
- In hoeverre kan het Waddengebied gezien worden als een ‘natural resource-based economy’ en wat betekent dit voor de aanpak van de economische structuurversterking? (Hoofdstuk 2)
- Welke reeds bestaande subsidiefondsen zijn relevant voor het Waddengebied? (Hoofdstuk 3)
- Wat is het voorafgaande besluitvormingstraject en de huidige de status van het Waddenfonds? (Hoofdstuk 4)
- Wat is de precieze inhoud van het Waddenfonds? (Hoofdstuk 5)
- Wat zijn de financiële kenmerken van het Waddenfonds? (Hoofdstuk 6)

- Wat is de toegevoegde waarde van het Waddenfonds voor de economie van het Waddengebied? (Hoofdstuk 7)

4. Kader

Dit onderzoek is het afstudeerproject voor de masterstudie Economische Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen. De studie Economische Geografie is een doorstroommaster van de bacheloropleiding Sociale Geografie en Planologie van de faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen. Het onderzoek is gecombineerd met een stage bij het adviesbureau Royal Haskoning te Groningen.

5. Methoden

Voor dit onderzoek is van verschillende methoden van informatievergarig gebruik gemaakt. Er kunnen een vijftal methoden worden onderscheiden.

Ten eerste is gebruik gemaakt van Nederlandse en internationale literatuur waarin onderwerpen die in dit onderzoek aan bod komen worden besproken en beoordeeld. Hierbij gaat het met name om literatuur die ingaan op de onderwerpen 'natural resource economy' en regionale economische ontwikkeling van (onderdelen van) het Waddengebied.

Ten tweede wordt gebruik gemaakt van notities van diverse overheden, met name de ministeries van EZ en VROM, maar ook van adviezen van diverse door de overheid benoemde adviescommissies en stukken van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

Ten derde is veelvuldig gebruik gemaakt van de online database van het Centraal Bureau voor de Statistiek, Statline, voor statistische informatie over het Waddengebied en Nederland.

De vierde methode bestaat uit overleg met enkele medewerkers van Royal Haskoning die vanwege hun werkzaamheden affiniteit het met het Waddengebied en het Waddenfonds. Het gaat hierbij met name om het uitwisselen van gegevens, het doen van suggesties en brainstormsessies.

Tot slot is er informatie vergaard door middel van het houden van een viertal interviews. Deze interviews zijn oriënterend van aard geweest en hadden niet tot doel specifieke data te verzamelen, maar om tot een beter begrip te komen van de inhoud en gevolgen van het Waddenfonds en om nieuwe invalshoeken te ontdekken. Er was geen sprake van een standaard vragenlijst. Er zijn een aantal algemene vragen gesteld, maar tevens vragen die specifiek bedoeld waren voor de geïnterviewde persoon en zijn achtergrond. Een enkele keer is in het onderzoek gerefereerd aan de interviews en dan alleen als ondersteuning van andere bronnen. Dit is alleen gebeurd indien alle geïnterviewde personen een gelijkwaardig antwoord gegeven hadden op een vraagstelling. In Bijlage 1 is een lijst met geïnterviewde personen te vinden.

6. Leeswijzer

In het eerste deel van het onderzoek worden twee visies op de economie van het Waddengebied gegeven. Ten eerste de traditionele benadering door het benoemen van de sociaal-economische kenmerken van het gebied en ten tweede door het Waddengebied als ‘natural resource-based economy’ te beoordelen. In het tweede deel van het onderzoek worden de bestaande subsidiefonds besproken die relevant zijn voor het Waddengebied. Vervolgens wordt in het derde deel van het onderzoek ingegaan op het Waddenfonds. Er wordt ingegaan op het voortraject, de huidige status, de kenmerken en de toegevoegde waarde van het Waddenfonds. Tot slot wordt in het vierde deel van het onderzoek de conclusie getrokken.

Deel I

Twée visies op de economie van het
Waddengebied

1

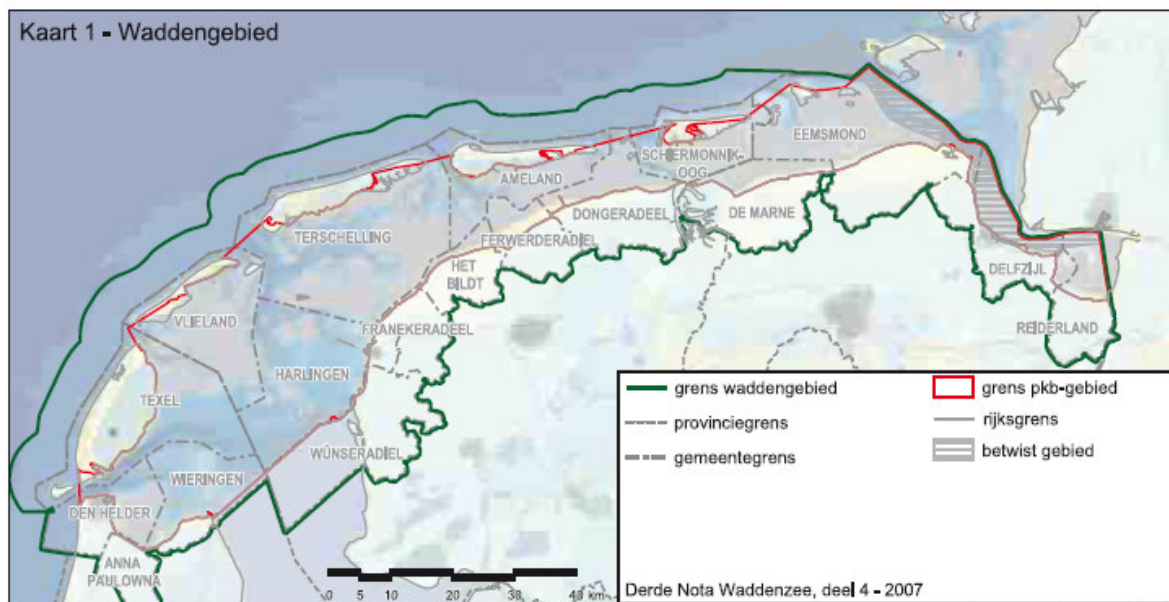
Een traditionele visie op de economie van het Waddengebied

1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een traditionele visie gegeven op de economie van het Waddengebied. Onder een traditionele visie wordt in dit kader een structuuranalyse op basis van verschillende sociaal-economische indicatoren verstaan. Achtereenvolgens zullen in dit hoofdstuk de demografische, ruimtelijke en economische kenmerken van het Waddengebied worden besproken.

Wanneer in dit onderzoek wordt gesproken over het Waddengebied, worden de 18 gemeenten bedoeld die volgens de PKB Derde Nota Waddenzee tot het Waddengebied behoren. Er worden 13 vastewalgemeenten en vijf eilandgemeenten onderscheiden. De 18 gemeenten staan afgebeeld op de kaart in figuur 1.

Figuur 1 De afbakening van het Waddengebied zoals gedefinieerd in de PKB Derde Nota Waddenzee, deel 4.

Bron: PKB Derde Nota Waddenzee, deel 4 (2007), pagina 40

Bij het beschrijven van de sociaal-economische kenmerken worden de cijfers voor het Waddengebied regelmatig vergeleken met de cijfers voor Noord-Nederland. Wanneer in

dit onderzoek wordt gesproken over het Noorden of Noord-Nederland, worden de drie Noordelijke provincies Groningen, Friesland en Drenthe bedoeld.

1.2 Demografische kenmerken van het Waddengebied

Het Waddengebied telt op 1 januari 2007 ongeveer 260.000 inwoners. Dat is gelijk aan 1,6% van de totale Nederlandse bevolking. De grootste plaats in het Waddengebied is Den Helder met op 1 januari 2007 ruim 58.000 inwoners. Van de inwoners van het Waddengebied woont 24% in het Groningse deel, 40% in het Friese deel en 36% in het Noord-Hollandse deel van het Waddengebied (CBS Statline, 2007).

In de periode 1997-2007 is het inwoneraantal van het Waddengebied met 0,7% gedaald. In dezelfde periode zijn de inwoneraantallen van Nederland en Noord-Nederland toegenomen met respectievelijk 5,1% en 4,2%. De grootste percentuele afname van de bevolking heeft plaatsgevonden in de gemeenten Delfzijl (9,4%), Schiermonnikoog (5,9%) en Den Helder (3,6%). De grootste percentuele toename van de bevolking heeft plaatsgevonden in de gemeenten Het Bildt (9,4%), Anna Paulowna (3,6%) en Wieringen (3,3%) (CBS Statline, 2007).

Het Waddengebied is een relatief dunbevolkt gebied. In 2007 bedraagt de bevolkingsdichtheid van het Waddengebied 147 personen per km² landoppervlak. In 2007 bedraagt de bevolkingsdichtheid van Nederland 485 personen per km² en de bevolkingsdichtheid van Noord-Nederland 205 personen per km². Alleen de Waddengemeenten Den Helder en Harlingen kennen een bevolkingsdichtheid die boven het landelijk gemiddelde ligt. Maar liefst tien van de 18 Waddengemeenten kent een bevolkingsdichtheid van minder dan 100 personen per km² (CBS Statline, 2007).

De leeftijdsopbouw van de bevolking van het Waddengebied wijkt niet veel af van die van Nederland en Noord-Nederland. Bovendien nemen de verschillen in de loop van de tijd af (CBS Statline, 2007). Het aandeel van de potentiële beroepsbevolking in de totale bevolking ligt wat lager dan het landelijke gemiddelde. Verder wonen er relatief veel ouderen in het Waddengebied. Dit is zichtbaar in Tabel 1.1. Hierin zijn de inwoneraantallen en de aandelen van drie leeftijdscategorieën weergegeven.

Tabel 1.1 Inwoneraantallen en de verdeling van de inwoners over drie leeftijdsklassen in aantallen en percentages, per 1 januari 2007.

	Nederland		Noord-Nederland		Waddengebied	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Totaal alle leeftijden	16.357.992	100,0%	1.702.020	100,0%	259.578	100,0%
Jonger dan 20 jaar	3.957.103	24,2%	406.892	23,9%	62.830	24,2%
20 tot 65 jaar	10.032.537	61,3%	1.030.027	60,5%	156.485	60,3%
65 jaar of ouder	2.368.352	14,5%	265.101	15,6%	40.263	15,5%

Bron: CBS Statline, 2007

Ruimtelijke kenmerken van het Waddengebied

Het Waddengebied heeft een omvang van ongeveer 177.000 hectare land. Dat komt overeen met 5,2% van het totale Nederlandse landoppervlak. De totale oppervlakte van het Waddengebied valt voor 57% binnen de provinciegrenzen van Friesland, voor 24% binnen de provinciegrenzen van Groningen en voor 19% binnen de provinciegrenzen van Noord-Holland.

Het landschap van het Waddengebied wordt gekenmerkt door rust, ruimte, natuur en landbouw. Het gebied kent een viertal wat grotere haven- en industrieplaatsen, namelijk Den Helder, Harlingen, Eemshaven en Delfzijl, waar zich een concentratie van economische activiteiten heeft voorgedaan. Het gebied tussen deze vier plaatsen heeft een sterk agrarisch karakter met grootschalige landbouw en veelal moderne bedrijven (Ministerie van Economische Zaken, 2004a).

In Tabel 1.2 hieronder is het landgebruik in Nederland, Noord-Nederland en het Waddengebied onderverdeelt in een viertal ruimtelijke functies. Uit de tabel blijkt dat het landgebruik in het Waddengebied afwijken van de Nederlandse gemiddelden.

Tabel 1.2 De verdeling van het gebiedsoppervlak over water en land en de verdeling van het landoppervlak over vier ruimtelijke functies, voor Nederland, Noord-Nederland en het Waddengebied, in 2003.

	oppervlakte (km ²)			landgebruik (%)				
	totaal	water	land	bebouwd	natuur	recreatie	agrarisch	overig
Nederland	41.528	7.745	33.783	9,7	14,3	2,8	68,2	5,0
Noord-Nederland	11.389	3.062	8.327	5,4	11,5	1,6	77,7	3,8
Waddengebied	4.890	3.121	1.769	4,0	18,6	1,6	71,7	4,2

Bron: CBS Statline, 2007 (eigen bewerking CBS gegevens)

Uit Tabel 1.2 blijkt dat in het Waddengebied het aandeel bebouwd landoppervlak duidelijk lager ligt dan het landelijke gemiddelde. Opvallend is verder dat zowel het aandeel van het agrarische landgebruik als het landgebruik voor natuur hoger ligt dan het landelijk gemiddelde. Dit laatste verschil wordt nog veel groter wanneer ook het wateroppervlak in de vergelijking wordt betrokken. De Waddenzee beslaat ongeveer tweederde deel van het oppervlak van het Waddengebied en kan grotendeels als natuur worden bestempeld.

Om het landgebruik in het Waddengebied nader te specificeren is in Tabel 1.3 de verdeling van het landoppervlak voor een viertal deelgebieden weergegeven. De kustgemeenten in Noord-Holland hebben het grootste aandeel bebouwd landoppervlak, het aandeel agrarisch landoppervlak is het grootst in de kustgemeenten van Friesland en Groningen en de eilandgemeenten beschikken over het grootste aandeel natuur in het totale landoppervlak.

Tabel 1.3 De verdeling van het gebiedsoppervlak over water en land en de verdeling van het landoppervlak over vier ruimtelijke functies, voor vier delen van het Waddengebied, in 2003.

	oppervlakte (km ²)			landgebruik (%)				
	totaal	water	land	bebouwd	natuur	recreatie	agrarisch	overig
Vastewalgemeenten Groningen (4)	1176	589	587	4,0	12,2	1,0	78,2	4,6
Vastewalgemeenten Friesland (6)	1331	644	688	3,7	4,9	0,7	86,8	4,0
Vastewalgemeenten Noord-Holland (3)	470	147	324	11,9	4,3	4,4	73,3	6,1
Eiland-Gemeenten (5)	1913	390	1523	1,7	56,3	2,7	36,3	3,0

Bron: CBS Statline, 2007 (eigen bewerking CBS gegevens)

1.4 De arbeidsmarkt van het Waddengebied

Het ministerie van Economische Zaken (2004a) concludeert op basis van LISA gegevens dat in 2002 in het Waddengebied ongeveer 102.000 fulltime en parttime banen aanwezig waren en dat dit overeen komt met 1,3% van het totaal aantal banen in Nederland. Wanneer dit aandeel wordt vergeleken met aandeel van het aantal inwoners van het Waddengebied in het totale inwonersaantal van Nederland, namelijk 1,6%, kan geconcludeerd worden dat in het Waddengebied relatief weinig banen zijn.

Op basis van gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek met betrekking tot het aantal banen van werknemers kan meer duidelijkheid verkregen worden over de structuur van de arbeidsmarkt van het Waddengebied. Deze gegevens zijn weergegeven in Tabel 1.4 hieronder. De tabel onderschrijft de bovenstaande conclusie van het ministerie van Economische Zaken. Het aantal banen van werknemers per hoofd van de bevolking ligt in het Waddengebied ruim onder het landelijke gemiddelde.

Tabel 1.4 Het aantal banen en het aandeel van de banen van werknemers per sector in Nederland, Noord-Nederland, het Waddengebied en de eiland- en vastelandsgemeenten binnen het Waddengebied, per 31 december 2005 (voorlopige cijfers).

	Nederland	Noord-Nederland	Waddengebied	Eiland-gemeenten	Vastewal-gemeenten
primaire sector	1%	1%	3%	3%	3%
secundaire sector	18%	21%	21%	12%	22%
tertiaire sector	47%	40%	40%	61%	38%
kwartaire sector	34%	38%	35%	25%	37%
totaal aantal banen	6.975.400	630.300	78.510	8.970	69.540
banen per inwoner	0,43	0,37	0,30	0,37	0,29

Bron: CBS Statline, 2007 (eigen bewerking CBS gegevens)

Uit Tabel 1.4 blijkt dat in het Waddengebied nog relatief veel personen in de primaire sector (landbouw, bosbouw en visserij) werkzaam zijn. Ook de secundaire sector (nijverheid en energievoorziening) is voor de werkgelegenheid van relatief grote betekenis. Dit komt doordat veel inwoners van de vastelandsgemeenten in deze sector werkzaam zijn. De tertiaire sector (commerciële dienstverlening) is wat betreft werkgelegenheid de belangrijkste sector voor alle regio's. De sector heeft in het Waddengebied een minder groot aandeel in de werkgelegenheid dan voor Nederland het geval is. Wat met name opvalt is het grote belang van de tertiaire sector voor de eilandgemeenten. Liefst 60% van de banen van werknemers vallen onder deze sector. Dit komt met name vanwege het grote belang van recreatie en toerisme voor de Waddeneilanden. De verschillen in de kwartaire sector (niet-commerciële dienstverlening) zijn niet erg groot. Deze sector heeft het grootste aandeel in Noord-Nederland. Uit de tabel blijkt dat de vastewalgemeenten wat betreft werkgelegenheid in de vier hoofdsectoren van de economie weinig afwijken van Noord-Nederland. De eilandgemeenten hebben juist een sterk afwijkende structuur.

Op basis van de, via het CBS beschikbare gegevens kan het werkloosheidspercentage voor het Waddengebied niet bepaald worden. Het ministerie van Economische Zaken concludeert op basis van LISA gegevens dat in 2002 de werkloosheid in het Waddengebied 8% was en in Nederland 6,7%. De werkloosheid in het Waddengebied is dan ook relatief hoog.

In 2006 had 24,4% van de potentiële beroepsbevolking (20 tot 65 jaar) in het Waddengebied een uitkering op grond van werkloosheid, arbeidsongeschiktheid of bijstand, tegen 22,2% voor Nederland (CBS Statline, 2007). Op basis hiervan kan geconcludeerd worden dat er in het Waddengebied relatief veel mensen met een uitkering wonen.

Het gemiddelde inkomen per huishouden in 2003 was in het Waddengebied € 27.400 tegen € 30.300 in Nederland. Dit betekent dat het gemiddelde inkomen in het Waddengebied bijna 10% onder het landelijke gemiddelde ligt (CBS Statline, 2007).

In Tabel 1.5 hieronder is het aantal werknemers per bedrijfsvestiging weergegeven voor het Waddengebied, Noord-Nederland en Nederland. Uit de tabel blijkt dat het gemiddelde aantal werknemers per bedrijfsvestiging in het Waddengebied onder het landelijke en het noordelijke gemiddelde ligt. Hieruit valt af te leiden dat de MKB sector voor het Waddengebied van relatief groot belang is. Volgens het ministerie van Economische Zaken (2004a) is deze grote MKB sector met name gelieerd aan de sectoren landbouw, visserij en recreatie en toerisme.

Tabel 1.5 Het aantal bedrijfsvestigingen, banen en werknemers per vestiging voor Nederland, Noord-Nederland en het Waddengebied, in 2004.

	bedrijfsvestigingen	banen werknemers	werknemers per vestiging
Nederland	787.775	6.947.400	8,82
Noord-Nederland	80.505	628.400	7,81
Waddengebied	13.115	78.780	6,01

Bron: CBS Statline, 2007 (eigen bewerking CBS gegevens)

1.5 De economische structuur van het Waddengebied

Het Centraal Bureau voor de Statistiek houdt gegevens bij over de toegevoegde waarde per bedrijfssector en het aantal bedrijven per bedrijfsklasse. De toegevoegde waarde geeft aan hoe belangrijk een bedrijfsklasse voor een economie is. Het kan bij benadering vergeleken worden met het Bruto Regionaal Product (BRP). Gegevens over het aantal bedrijven per bedrijfsklasse kunnen gebruikt worden om de arbeidsproductiviteit per bedrijfsklasse te bepalen.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek publiceert de gegevens die betrekking hebben op de toegevoegde waarde en het aantal banen per bedrijfsklasse op landelijk, provinciaal en COROP-niveau, maar niet op gemeentelijk niveau. Hierdoor is het niet mogelijk om de toegevoegde waarde en de arbeidsproductiviteit per bedrijfsklasse voor het Waddengebied te bepalen. In deze paragraaf wordt daarom eerst de toegevoegde waarde en arbeidsproductiviteit van Noord-Nederland weergegeven. Vervolgens wordt de toegevoegde waarde bepaald voor de zes, deels met het Waddengebied overlappende COROP-gebieden. Op basis van deze gegevens kan bij benadering ook wat over het Waddengebied gezegd worden.

Noord-Nederland

De sectorstructuur van de Noordelijke economie wijkt af van de structuur van de Nederlandse economie. In Tabel 1.6 is het aandeel van de toegevoegde waarde per bedrijfsklasse voor Nederland, Noord-Nederland en de drie Noordelijke provincies weergegeven. De sector delfstoffenwinning is buiten beschouwing gelaten, omdat het overgrote deel van de toegevoegde waarde van deze bedrijfsklasse buiten de Noordelijke regio terecht komt.

Tabel 1.6 Percentuele verdeling van de toegevoegde waarde per bedrijfsklasse voor Nederland, Noord-Nederland en de drie Noordelijke provincies voor het jaar 2003, exclusief delfstoffenwinning (bedragen in miljoenen euro's)

	Nederland	Noorden	Groningen	Friesland	Drenthe
Landbouw, bosbouw en visserij	2,4%	4,2%	2,5%	6,1%	4,0%
Industrie, openbare nutsbedrijven	16,3%	18,0%	18,8%	16,1%	19,5%
Bouwnijverheid	5,7%	6,3%	5,3%	6,9%	6,8%
Handel, reparatie cons. artikelen.	13,6%	11,0%	10,0%	10,9%	12,6%
Horeca	2,0%	1,9%	1,5%	2,1%	2,1%
Vervoer, opslag en communicatie	7,6%	6,7%	10,0%	5,4%	3,7%
Financiële instellingen	7,4%	6,1%	4,4%	8,3%	5,5%
Verhuur, zakelijke dienstverlening	19,8%	16,0%	17,0%	14,9%	16,0%
Overheid, defensie, soc. verzekering.	7,6%	8,2%	7,9%	7,9%	9,2%
Gesubsidieerd Onderwijs	4,5%	5,7%	7,3%	5,3%	4,1%
Gezondheids- en welzijnszorg	9,0%	11,6%	11,5%	11,5%	12,0%
Milieu, cultuur en overige diensten	4,1%	4,2%	3,7%	4,6%	4,6%
Totale toegevoegde waarde	414.811	35.399	13.044	12.977	9.377

Bron: CBS Statline, 2007 (eigen bewerking CBS gegevens)

Uit Tabel 1.6 blijkt dat met name de bedrijfsklassen 'landbouw, bosbouw en visserij', 'industrie en openbare nutsbedrijven' en 'gezondheids- en welzijnszorg' voor het Noorden relatief belangrijk zijn. De uitsplitsing naar provincies leert dat de agrarische sector met name in Friesland en de industriële sector met name in Groningen en Drenthe van relatief groot belang zijn. Het relatief grote aandeel van de zorgsector in de Noordelijke economie is in elk van de drie Noordelijke provincies terug te vinden.

De bedrijfsklassen 'handel en reparatie consumentenartikelen', 'financiële instellingen' en 'verhuur en zakelijke dienstverlening' hebben, in vergelijking tot het landelijke gemiddelde, een relatief laag aandeel in de totale toegevoegde waarde van de Noordelijke economie. In het geval van de detailhandelsector en de zakelijke dienstverlening blijft elk van de drie provincies achter bij het landelijke gemiddelde. De financiële sector is in het Noorden ondervertegenwoordigd, maar neemt in de provincie Friesland juist een relatief groot deel van de toegevoegde waarde voor haar rekening.

Om inzicht te krijgen in welke bedrijfsklassen belangrijker worden in de loop van de tijd en welke sectoren juist in belang afnemen zijn verschillende jaren met elkaar vergeleken. De uitkomsten staan in Tabel 1.7 hieronder. Vanwege een revisie van de CBS-cijfers in 2001 is er geen gebruik gemaakt van cijfers van voor 2001. De cijfers over 2004 zijn voorlopig.

Tabel 1.7 Percentuele verdeling van de toegevoegde waarde per bedrijfsklasse voor Nederland en Noord-Nederland tussen 2001 en 2004, exclusief delfstoffenwinning, (bedragen in miljoenen euro's).

	Nederland				Noord-Nederland			
	2001	2002	2003	2004	2001	2002	2003	2004
Landbouw, bosbouw en visserij	2,6%	2,4%	2,4%	2,2%	4,7%	4,2%	4,2%	4,0%
Industrie, openbare nutsbedrijven	16,6%	16,3%	16,3%	16,3%	18,0%	18,0%	18,0%	18,0%
Bouwnijverheid	5,9%	5,9%	5,7%	5,6%	6,6%	6,5%	6,3%	6,2%
Handel, reparatie cons. artikelen	14,0%	14,2%	13,6%	13,4%	11,7%	11,5%	11,0%	10,7%
Horeca	2,0%	2,1%	2,0%	1,9%	1,9%	2,0%	1,9%	1,8%
Vervoer, opslag en communicatie	7,3%	7,5%	7,6%	7,5%	7,1%	7,0%	6,7%	6,5%
Financiële instellingen	6,3%	6,7%	7,4%	7,6%	5,0%	5,3%	6,1%	5,9%
Verhuur, zakelijke dienstverlening	21,9%	20,6%	19,8%	20,0%	17,9%	16,9%	16,0%	16,4%
Overheid, defensie, soc. verz.	7,3%	7,4%	7,6%	7,6%	7,8%	7,8%	8,2%	8,3%
Gesubsidieerd Onderwijs	4,2%	4,4%	4,5%	4,6%	5,3%	5,6%	5,7%	5,8%
Gezondheids- en welzijnszorg	7,8%	8,6%	9,0%	9,2%	10,1%	11,0%	11,6%	11,9%
Milieu, cultuur en overige diensten	3,9%	4,0%	4,1%	4,1%	4,0%	4,2%	4,2%	4,3%
Totale toegevoegde waarde	386.417	404.356	414.811	424.385	32.958	34.455	35.399	35.815

Bron: CBS Statline, 2007 (eigen bewerking CBS gegevens)

Uit de bovenstaande tabel blijkt dat van de drie bedrijfsklassen die in het Noorden duidelijk oververtegenwoordigd zijn, alleen de zorgsector in belang is toegenomen. Dit geldt voor zowel Nederland als Noord-Nederland. Het belang van de industriële sector is gedurende de vier jaren gelijk gebleven. Het belang van de agrarische sector in de totale toegevoegde waarde van het Noorden is gedurende de vier jaren afgenomen.

De arbeidsproductiviteit van de bedrijfsklassen valt te bepalen door de toegevoegde waarde per bedrijfsklasse door het arbeidsvolume van de in de betreffende bedrijfsklassen werkzame personen te delen. De uitkomsten zijn zichtbaar in Tabel 1.8 hieronder.

Uit de tabel blijkt dat de agrarische- en de zorgsector in het Noorden een arbeidsproductiviteit kennen die hoger is dan het landelijke gemiddelde, terwijl de industriële sector onder het landelijke gemiddelde scoort. De agrarische- en de zorgsector leveren, in vergelijking met de landelijke cijfers, een relatief grote bijdrage aan de totale toegevoegde waarde van het Noorden en kennen bovendien een hogere arbeidsproductiviteit.

Van de drie achterblijvende Noordelijke bedrijfsklassen blijkt alleen de detailhandelsector, in vergelijking tot de nationale cijfers, een duidelijk lagere arbeidsproductiviteit te hebben. De financiële sector in het Noorden is iets minder productief, maar de provinciale cijfers laten zien dat dit komt door een slechte score van de provincie Groningen. De Noordelijke bedrijfsklasse 'zakelijke dienstverlening' heeft een hogere arbeidsproductiviteit dan dezelfde bedrijfsklasse landelijk heeft.

Tabel 1.8 De arbeidsproductiviteit per bedrijfsklasse voor Nederland, Noord-Nederland en de drie Noordelijke provincies in indexcijfers (100 is de arbeidsproductiviteit van de totale toegevoegde waarde per regio, exclusief delfstoffenwinning), per 2003.

	Nederland	Noorden	Groningen	Friesland	Drenthe
Landbouw, bosbouw en visserij	70	81	72	94	71
Industrie, openbare nutsbedrijven	115	109	115	97	117
Bouwnijverheid	81	84	83	83	88
Handel, reparatie cons. artikelen	85	75	73	75	79
Horeca	66	62	57	63	64
Vervoer, opslag en communicatie	120	130	160	111	92
Financiële instellingen	194	191	174	200	196
Verhuur, zakelijke dienstverlening	125	135	126	145	135
Overheid, defensie, soc. verzekering.	102	115	109	121	118
Gesubsidieerd Onderwijs	89	96	95	97	94
Gezondheids- en welzijnszorg	74	81	76	84	84
Milieu, cultuur en overige diensten	70	78	73	81	79

Bron: CBS Statline, 2007 (eigen bewerking CBS gegevens)

De zes COROP-gebieden

In Tabel 1.9 is voor de zes, deels met het Waddengebied overlappende COROP-gebieden de toegevoegde waarde per bedrijfsklasse weergegeven. In Bijlage 2 is weergegeven uit welke gemeenten de COROP-gebieden bestaan.

Tabel 1.9 Verdeling van de toegevoegde waarde per bedrijfsklasse voor de zes, (deels) in het Waddengebied liggende, COROP-gebieden, voor het jaar 2003, exclusief delfstoffenwinning (bedragen in miljoenen euro's)

	Oost Groningen	Delfzijl en omgeving	Overig Groningen	Noord Friesland	Zuid West Friesland	Kop van Noord Holland
Landbouw, bosbouw en visserij	3,3%	2,9%	2,3%	5,6%	7,9%	8,0%
Industrie, openbare nutsbedrijven	20,7%	47,7%	14,1%	13,8%	18,4%	8,9%
Bouwnijverheid	7,4%	3,2%	5,2%	6,2%	8,2%	8,4%
Handel, reparatie cons. artikelen	12,8%	5,6%	10,0%	9,1%	11,8%	13,5%
Horeca	1,4%	0,6%	1,7%	2,1%	2,3%	2,4%
Vervoer, opslag en communicatie	5,4%	11,9%	10,9%	6,3%	5,4%	5,2%
Financiële instellingen	3,2%	2,7%	5,0%	11,5%	6,0%	3,9%
Verhuur, zakelijke dienstverlening	16,5%	9,4%	18,2%	13,9%	15,9%	16,7%
Overheid, defensie, soc. verzekering.	9,3%	5,5%	7,9%	9,6%	5,9%	17,2%
Gesubsidieerd Onderwijs	5,1%	2,9%	8,6%	6,2%	3,9%	3,8%
Gezondheids- en welzijnszorg	11,5%	6,5%	12,2%	11,1%	10,7%	8,4%
Milieu, cultuur en overige diensten	3,5%	1,3%	4,0%	4,5%	3,7%	3,6%
Totale toegevoegde waarde	2.352	1.390	9.302	7.062	1.958	6.890

Bron: CBS Statline, 2007 (eigen bewerking CBS gegevens)

In de vorige paragraaf is vastgesteld dat er in Noord-Nederland drie bedrijfsklassen zijn die ten opzichte van de nationale cijfers oververtegenwoordigd zijn. Uit Tabel 1.9 blijkt dat hetzelfde geldt voor de betreffende COROP-gebieden. De agrarische sector is vooral sterk vertegenwoordigd in de Kop van Noord-Holland en de twee Friese COROP-gebieden. De industriële sector in het Waddengebied is het grootste in Delfzijl en omgeving. Hier is onder andere relatief veel chemische industrie gevestigd. Het aandeel van de zorgsector in de totale toegevoegde waarde is voor vier van zes COROP-gebieden groter dan landelijk het geval is. Het grootste aandeel in de toegevoegde waarde levert de sector in ‘overig Groningen’. Een verklaring voor dit grote aandeel is de aanwezigheid van het Universitair Medisch Centrum Groningen (UMCG), de medische faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen en andere zorggerelateerde onderwijsinstellingen.

De voor het Waddengebied belangrijke sector recreatie en toerisme komt niet duidelijk naar voren in de gebruikte verdeling van economische activiteiten over bedrijfsklassen. Activiteiten die tot deze sector gerekend kunnen worden, zijn in verschillende bedrijfsklassen ingedeeld. Er zijn weinig gegevens beschikbaar over de sector toerisme en recreatie in het Waddengebied en er vindt weinig onderzoek plaats naar deze sector (Linnartz, 2003). Voor Noord-Nederland en de drie Noordelijke provincies wordt door het Instituut Service Management (ISM) het onderzoek ‘toerisme in cijfers’ gepubliceerd. Hieruit blijkt dat in 2004 de sector toerisme en recreatie in Noord-Nederland goed was voor 6,9% van de totale werkgelegenheid. Voor Nederland was dit 6,7%. Cijfers voor het Waddengebied ontbreken (De Haas et al, 2005).

1.6 Conclusie

Het Waddengebied bestaat uit 18 gemeenten die verspreid zijn over de provincies Noord-Holland, Friesland en Groningen. Het Waddengebied is een dunbevolkt gebied waar ongeveer 1,6% van de Nederlandse bevolking woont. De afgelopen tien jaar is het inwoneraantal licht gedaald, terwijl er landelijk een stijging heeft plaatsgevonden. De leeftijdsopbouw van het Waddengebied verschilt weinig van die van Nederland.

Het landoppervlak in het Waddengebied wordt, in vergelijking met Nederland, voor een relatief groot in beslag genomen door de functies landbouw en natuur. Een onderverdeling van het Waddengebied in eilandgemeenten en vastelandsgemeenten laat zien dat voor deze twee gebieden de belangrijkste ruimtegebruiker natuur respectievelijk landbouw is.

In het Waddengebied is, in vergelijking met Nederland, een relatief groot deel van de beroepsbevolking werkzaam in de primaire, secundaire en kwartiere sector. Het aandeel van de beroepsbevolking dat in de tertiaire sector werkzaam is, is in vergelijking met Nederland juist kleiner. Wanneer de eilandgemeenten en vastelandsgemeenten afzonderlijk worden bekeken valt op dat de tertiaire sector voor de eilandgemeenten juist het belangrijkste is.

Wanneer de arbeidsmarkt van het Waddengebied wordt vergeleken met die van Nederland valt op dat het Waddengebied wordt gekenmerkt door weinig banen, een

hogere werkloosheid en meer uitkeringen per hoofd van de beroepsbevolking. Ook het gemiddelde inkomen per huishouden ligt lager dan het landelijke gemiddelde.

Voor Noord-Nederland zijn de bedrijfssectoren 'landbouw, bosbouw en visserij', 'industrie en openbare nutsbedrijven' en 'gezondheids- en welzijnszorg' van relatief groot belang. Van deze sectoren kennen de sectoren 'landbouw, bosbouw en visserij' en 'gezondheids- en welzijnszorg' een arbeidsproductiviteit die boven het landelijke gemiddelde ligt. Daarnaast neemt het belang van de sector 'gezondheids- en welzijnszorg' toe. Voor het Waddengebied zijn deze gegevens niet beschikbaar, maar op basis van de gegevens op COROP-niveau kan worden geconcludeerd dat voor het Waddengebied, in ieder geval deels, dezelfde kenmerken gelden als voor Noord-Nederland.

Er kan geconcludeerd worden dat de economie van het Waddengebied achterblijft bij de Nederlandse economie. Uit de verzamelde gegevens blijkt dat vooral de arbeidsmarkt niet optimaal functioneert. Er zijn te weinig banen en een te lage arbeidsparticipatie. Wellicht dat dit verklaart waarom de bevolkingsgroei over de afgelopen tien jaar negatief is geweest.

2

Het Waddengebied beschouwd als ‘natural resource-based economy’ en de gevolgen voor de aanpak van de economische structuurversterking

2.1 Natuurlijke hulpbronnen

De natuur levert de mens vele hulpbronnen. Deze natuurlijke hulpbronnen worden samen met arbeid en kapitaal ingezet bij de productie van goederen en diensten. Natuurlijke hulpbronnen zijn daarom productiefactoren. Omdat er talloze hulpbronnen in de natuur aanwezig zijn is het begrip “natuurlijke hulpbronnen” veelomvattend. Opsplitsing in verschillende categorieën kan het begrip verduidelijken. Het Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC) heeft een definitie geformuleerd van het begrip “natuurlijke hulpbronnen” waarin een drietal categorieën zijn te onderscheiden.

‘Natuurlijke hulpbronnen zijn zowel de grondstoffen (aanvulbare en niet-aanvulbare) die nodig zijn voor de meeste activiteiten van de mens als de verschillende media in het milieu, zoals lucht, water, bodem, maar ook landschap’.

Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC), 2004

Het EESC onderscheidt in deze definitie drie groepen van natuurlijke hulpbronnen, namelijk aanvulbare grondstoffen, niet-aanvulbare grondstoffen en de verschillende media in het milieu. Hanink (2000) maakt een soortgelijk onderscheid.

Een aanvulbare grondstof is een natuurlijke hulpbron die in potentie onuitputbaar is, mits het verbruik in evenwicht is met de aanwas van de grondstof. Voorbeelden hiervan zijn bossen en visgronden. In het geval van een duurzame consumptie van deze grondstoffen kan er eindeloos van deze grondstoffen gebruik gemaakt worden.

In tegenstelling tot een aanvulbare grondstof heeft een niet-aanvulbare grondstof niet de eigenschap grootschalig verbruik te kunnen compenseren met nieuwe aanwas. Niet-aanvulbare grondstoffen zullen bij voortdurende consumptie door de mens op den duur uitgeput raken. Nieuwe vorming van de grondstof zal zich niet, of alleen zeer langzaam voordoen. Voorbeelden van niet-aanvulbare grondstoffen zijn olie, aardgas, steenkool en ijzererts.

De derde categorie van natuurlijke hulpbronnen die wordt onderscheiden bestaat uit de verschillende media in het milieu. Het gaat hierbij om natuurlijke hulpbronnen die niet het karakter hebben van een tastbare grondstof, maar wel als productiefactoren worden gebruikt. Deze media in het milieu kunnen zowel onuitputbaar als potentieel onuitputbaar

zijn. Voorbeelden van onuitputbare natuurlijke hulpbronnen die in deze derde categorie vallen zijn zon, wind en waterkracht, die bijvoorbeeld worden gebruikt voor de opwekking van energie. Ook bereikbaarheid via het water door middel van (natuurlijke) vaarwegen en de beschikbaarheid van water in het algemeen kunnen in deze categorie worden geschaard (Beaumais en Laroutis, 2007). Bij potentieel onuitputbare natuurlijke hulpbronnen moet in deze categorie bijvoorbeeld worden gedacht aan landschappelijk schoon en belangrijke ecosystemen en natuurgebieden. Van deze natuurlijke hulpbronnen kan eindeloos gebruik gemaakt worden, mits er duurzaam mee wordt omgesprongen. Zij dragen bij aan een beter leef- en werkmilieu en bieden kansen voor recreatie en toerisme. Daarnaast kunnen natuurgebieden bijvoorbeeld waarde hebben als natuurlijke bescherming tegen hoog water of als waterwingebied (Hanink, 2000) (De Groot et al, 1998).

2.2 De natuurlijke hulpbronnen van het Waddengebied

In deze paragraaf wordt een beschrijving gegeven van de natuurlijke hulpbronnen die het Waddengebied rijk is. Hierbij wordt de in paragraaf 6.1 beschreven indeling in drie categorieën toegepast.

In de categorie aanvulbare grondstoffen zijn met name de visgronden in het Waddengebied relevant. De visserij in de Waddenzee bestaat momenteel vooral uit de handmatige mossel- en kokkelvisserij en de garnalenvisserij. Daarnaast wordt er op kleine schaal met vaste vistuigen en sleepnetten op diverse vissoorten gevist. Kenmerk van de visserij in de Waddenzee is dat zij een duurzaam karakter heeft. De mechanische kokkelvisserij is vanaf 2005 niet meer toegestaan, omdat zij te weinig duurzaam was (www.waddenzee.nl).

Het Waddengebied beschikt naast aanvulbare grondstoffen ook over niet-aanvulbare grondstoffen, vooral in de vorm van aardgas. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw worden er drie aardgasvelden in het Waddengebied geëxploiteerd. Dit zijn de gasvelden Ameland, Blija/Ferwerderadeel en Zuidwal. Vanaf 2007 zijn hier een zestal velden aan toegevoegd. Deze zes velden worden vanuit een drietal locaties geëxploiteerd, namelijk Moddergat, Vierhuizen en Lauwersoog. De Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM) neemt de exploitatie van de velden voor haar rekening. De NAM verwacht gedurende een periode van 20 tot 35 jaren aardgas te winnen uit de nieuwe velden in het Waddengebied (www.nam.nl). De totale hoeveelheid Waddengas bedraagt volgens de meest conservatieve schattingen 44 miljard m³. Dit staat gelijk aan aardgasbaten voor de Nederlandse overheid van € 2,5 tot 5 miljard, waarbij de meest conservatieve brandstofprijzen worden gehanteerd (Meijer et al, 2004).

Er zijn verscheidene media in het Waddenmilieu die als natuurlijke hulpbronnen aangewend kunnen worden. Wat betreft de onuitputbare hulpbronnen in deze categorie zijn er in het Waddengebied kansen voor het opwekken van windenergie (Ministerie van Economische Zaken, 2004a). De nabijheid van de zee en het open landschap maken het gebied geschikt als locatie voor windturbineparken. Daarnaast zorgen de natuurlijke aanwezigheid van water en vaargeulen in het Waddengebied voor een verbinding met de

belangrijke zeeroutes in de Noordzee, wat kansen biedt voor havengerelateerde activiteiten.

Van groot belang in deze derde categorie zijn verder de in potentie uitputbare natuurlijke hulpbronnen landschappelijk schoon en natuur. Het Waddengebied heeft een grote waarde voor de mens vanwege de rust, ruimte en relatief ongerepte natuur die het gebied kenmerkt, maar ook vanwege haar status als een belangrijk internationaal ecosysteem. Behalve een intrinsieke waarde heeft het Waddengebied ook een economische waarde, bijvoorbeeld doordat de eigenschappen van het gebied toerisme en recreatie in het gebied aantrekkelijk maken en zodoende de welvaart van de regio wordt verhoogd (De Groot et al, 1998).

2.3 Relatie tussen economie en natuurlijke hulpbronnen van het Waddengebied

Deze paragraaf heeft als doel inzicht krijgen in hoeverre de natuurlijke hulpbronnen die het Waddengebied rijk is van belang zijn voor de economie van het Waddengebied. Om dit te bereiken wordt ingegaan op de mate waarin de economische activiteiten in het Waddengebied direct of indirect gerelateerd zijn aan de Waddenzee en haar natuurlijke hulpbronnen. Het is niet gemakkelijk om te bepalen welke sectoren aan de Waddenzee gerelateerd zijn en welke omvang ze hebben. Het vereist een uitgebreide analyse, waarbij de uitkomsten afhankelijk zijn van de gemaakte aannames en verschillende operationalisaties. Daarbij is het vooral van groot belang om aan de grote verschillen van de verschillende vormen van 'aan de Waddenzee gerelateerd zijn' recht te doen. Dit omdat het veel verschil maakt of iemand de Wadden bijvoorbeeld alleen gebruikt als vaarroute, als locatie voor visserij, of als woonlocatie, of op een andere wijze (Sijtsma, 2003). Een dergelijke uitgebreide analyse ligt buiten de doelstellingen van deze scriptie. Daarom zal in deze paragraaf de relatie tussen de economische activiteiten in het Waddengebied en de Waddenzee en haar natuurlijke hulpbronnen op basis van de beschikbare literatuur nader bepaald worden.

Het economisch onderzoeksbureau ECORYS-NEI heeft in 2003 een onderzoek uitgevoerd waarin onder andere de relatie tussen de economie van de vier Noord-Hollandse Waddegemeenten (Den Helder, Texel, Wieringen en Anna Paulowna) en de Waddenzee is onderzocht. De onderzoekers hebben hiervoor gebruik gemaakt van werkgelegenheidscijfers van LISA over het jaar 2001. Ze concluderen dat de werkgelegenheid in de vier gemeenten in 2001 uit ongeveer 34.000 banen bestaat. Hiervan is volgens het onderzoek ongeveer 46% Waddenzee-gerelateerd. Het onderzoek onderscheidt een zestal Waddenzee-gerelateerde sectoren, namelijk visserij, delfstofwinning, havengebonden bedrijvigheid, niet-commerciële dienstverlening (o.a. defensie), recreatie en toerisme en wonen (Klop et al, 2003). In een reactie op het onderzoek stelt Sijtsma (2003) echter dat in het ECORYS-NEI onderzoek een wel erg ruime inschatting wordt gemaakt en dat het percentage Waddenzee-gerelateerde werkgelegenheid in werkelijkheid waarschijnlijk lager ligt. Op basis van het onderzoek van ECORYS-NEI uit 2002 en het commentaar van Sijtsma (2003) kan geconcludeerd worden dat een fors deel van de economische activiteiten in de vier onderzochte

Waddengemeenten gerelateerd is aan de Wadden, maar dat het op basis van de beschikbare gegevens moeilijk valt vast te stellen hoe groot dit aandeel precies is.

Volgens het ministerie van Economische Zaken (2004a, 2004b) kende het Waddengebied in 2002 ongeveer 102.000 arbeidsplaatsen. Hierbij moet worden aangetekend dat het ministerie van EZ, behalve de 18 gemeenten die volgens de PKB Derde Nota Waddenzee tot het Waddengebied worden gerekend, ook de gemeenten Appingedam en Loppersum tot het Waddengebied rekent. Van de 102.000 arbeidsplaatsen bevond zich 31,27% in een vijftal sectoren die volgens het ministerie van EZ 'zeer nauw aan de aard en het karakter van het Waddengebied gelieerd zijn'. Dit zijn de sectoren (havengebonden) industrie (11,68%), landbouw (8,89%), recreatie en toerisme (8,56%), energie en delfstoffen (1,54%) en visserij (0,60%). Niet alle economische activiteiten binnen deze vijf sectoren hebben per definitie een directe of indirecte relatie met de Waddenzee en haar natuurlijke hulpbronnen. Tevens kan niet worden beweerd dat geen van de economische activiteiten die buiten deze vijf sectoren vallen een directe of indirecte relatie met de Waddenzee en haar natuurlijke hulpbronnen heeft. Maar ondanks deze nuanceringsen kan het, door het ministerie van Economische zaken bepaalde percentage, als ruwe schatting dienen voor de mate waarin de economie van het Waddengebied en de Waddenzee en haar natuurlijke hulpbronnen aan elkaar gerelateerd zijn.

Voor elk van de vijf sectoren, die door het ministerie van Economische zaken (2004a, 2004b) als Waddengerelateerd bestempeld zijn, zal hieronder kort de aard van de relatie met de Waddenzee en haar natuurlijke hulpbronnen worden besproken.

(Havengebonden) industrie

De beschikbaarheid van water en de goede verbinding van het Waddengebied met de zee en de belangrijke zeeroutes via het water, zijn natuurlijke hulpbronnen die havengerelateerde industrie in het Waddengebied mogelijk maken. Volgens Rosenthal en Strange (2004) kan de concentratie van economische activiteiten op een bepaalde locatie in het algemeen voor ongeveer 20% verklaard worden door natuurlijke voordelen die een locatie te bieden heeft. Beamais en Laroutis (2007) hebben onderzoek gedaan naar de relatie tussen de industriële cluster langs de Franse rivier de Seine en de aanwezige natuurlijke hulpbronnen, namelijk de beschikbaarheid van water en mogelijkheden voor transport via het water. Zij concluderen dat er inderdaad een duidelijke relatie bestaat en het industriële cluster nog altijd afhankelijk is van de aanwezige natuurlijke hulpbronnen.

De wat grotere haven- en industrieplaatsen in het Waddengebied zijn Den Helder, Harlingen, Eemshaven en Delfzijl. De havengebonden industrie is in deze vier gemeenten geconcentreerd. De vier gemeenten kunnen gezien worden als clusters van economische activiteiten in het Waddengebied. Het ministerie van Economische zaken omschrijft deze clusters als volgt:

Delfzijl: zware industrie (inclusief chemie)

Eemshaven: logistiek/bulk en energie (aanlanding van vloeibaar gas), scheepsbouw en scheepsontmanteling

Den Helder: offshore (gas, olie, wind), maritieme technologie (onderhoud, kennis en dienstverlening)

Harlingen: logistiek/overslag (zout, zand, grind en landbouwproducten), scheepbouw en visserij

Bron: Ministerie van Economische Zaken (2004a), Wad Anders; een duurzaam sociaal-economisch ontwikkelingsperspectief voor het Waddengebied, pagina 20.

Op 1 januari 2007 woonde ruim 45% van de inwoners van het Waddengebied in één van deze vier plaatsen (CBS, 2007). In 2002 bevond ruim 50% van de in het Waddengebied aanwezige arbeidsplaatsen zich in de vier havengemeenten en op 1 januari 2003 bevond bijna 80% van de bedrijventerreinen in het Waddengebied zich in deze vier gemeenten (ministerie van Economische Zaken, 2004a).

Landbouw

De natuurlijke hulpbronnen in het Waddengebied die van belang zijn voor de agrarische sector, zijn de vruchtbare grond en gunstige klimatologische omstandigheden. Een deel van de agrarische bedrijven ontplooit naast haar normale bedrijfsvoering ook één of meer nevenactiviteiten. Nevenactiviteiten vinden met name plaats op het gebied van landschapsbeheer, recreatie en toerisme, zorg of windmolens (ministerie van Economische Zaken, 2004a). Wanneer een agrarisch bedrijf dergelijke activiteiten ontplooit profiteert zij ook van natuurlijke hulpbronnen, zoals landschappelijk schoon, natuur/biodiversiteit, rust, ruimte en wind.

Recreatie en toerisme

De sector recreatie en toerisme profiteert van het landschappelijk schoon, de natuur/biodiversiteit en de rust en ruimte die het Waddengebied kenmerken. Daarbij biedt de aanwezigheid van water en wad mogelijkheden voor bijvoorbeeld watersport en wadlopen. Al deze natuurlijke hulpbronnen hebben er voor gezorgd dat de sector recreatie en toerisme heeft kunnen uitgroeien tot één van de belangrijkste economische sectoren van het Waddengebied. De sector recreatie en toerisme staat min of meer op gespannen voet met de ecologische waarden van het Waddengebied. Het Waddengebied is een kwetsbaar gebied met een relatief fragiel ecosysteem. Meer toeristen betekent dan ook minder rust en extra aantasting van de natuurwaarden van het Waddengebied. Wanneer wordt gestreefd naar groei van de sector, zou niet een toename van het aantal toeristen centraal moeten staan, maar meer bestedingen per toerist. Op deze manier komen de ecologische waarden van het gebied minder onder druk te staan en kunnen tevens de toeristische sector en de economie in het Waddengebied blijven groeien. In een onderzoek naar de ontwikkelingsmogelijkheden voor de Friese Bouwstreek concludeert Klimp (2007) dat er op het gebied van toerisme en recreatie kansrijke mogelijkheden zijn. Als het meest kansrijk worden binnen deze sector de mogelijkheden voor een cruisesmaatschappij te Harlingen, een kuuroord/wellnesscentrum of een vakantiepark gezien. De Friese Bouwstreek bestaat uit acht gemeenten in het noorden van de provincie Friesland. Omdat vijf van deze gemeenten tot het Waddengebied behoren, zijn de conclusies van Klimp (2007) grotendeels ook op het gehele Friese deel van het Waddengebied toe te passen. Uit de voor dit onderzoek gehouden interviews (zie Bijlage 1) kwam naar voren dat enkele van de geïnterviewde personen eveneens goede kansen ziet voor hoogwaardige vormen van toerisme en recreatie. De mogelijkheden voor

kuuroorden/wellnesscentra werden hierbij in het bijzonder genoemd. De Duitse Waddeneilanden zouden hierbij als voorbeeld kunnen dienen, omdat deze al sinds langere tijd kuuroorden en sanatoria herbergen (Ypma, 2001).

Energie en delfstoffen

De sector energie en delfstoffen heeft in de eerste plaats een relatie met de delfstoffen die in het Waddengebied worden gewonnen. De belangrijkste delfstof is aardgas, maar er vindt in het Waddengebied ook winning van zout, zand, grind en schelpen plaats. De energiesector heeft profijt van de wind bij de opwekking van windenergie. Daarnaast heeft de energiesector baat bij de aanwezigheid van water en mogelijkheden voor transport via het water. Energiecentrales hebben hierdoor de beschikking over koelwater en kunnen hun grondstoffen via de zee aan laten voeren.

Visserij

Voor de visserijsector zijn natuurlijk in de eerste plaats de visgronden in het Waddengebied van belang. Deze natuurlijke hulpbron is echter de afgelopen jaren vanwege vangstbeperkingen en zelfs verboden (mechanische kokkelvisserij) van minder groot belang geworden. Daarbij komt dat een aanzienlijk deel van de vissersschepen die in de Waddenzee vissen een standplaats buiten het Waddengebied hebben. Ook vindt een substantieel deel van de verwerking van vis uit de Waddenzee buiten het Waddengebied plaats. Toch is de visserijsector nog van betekenis voor het Waddengebied, omdat er nog steeds op vrij grote schaal visverwerking plaatsvindt in het Waddengebied en een aanzienlijk deel van de Nederlandse visvangsten uit de Noordzee via de Noordelijke havens van het Waddengebied aan wal komen (ministerie van Economische Zaken, 2004a).

2.4 Mogelijkheid van tegenstrijdige belangen tussen economie en ecologie

Uit de voorgaande paragrafen van dit hoofdstuk is gebleken dat het Waddengebied rijk is aan natuurlijke hulpbronnen. Deze hulpbronnen bestaan uit diverse aanwezige grondstoffen, diverse media in het milieu zoals zon, wind, bodem en water, maar ook uit natuur- en landschapswaarden. Verder is in de voorgaande paragrafen vastgesteld dat de economie van het Waddengebied een duidelijke relatie heeft met de natuurlijke hulpbronnen die het Waddengebied rijk is. Het ligt op basis van deze twee constatering voor de hand dat er tegengestelde belangen bestaan tussen de economie en de ecologie van het Waddengebied. Een toename van economische activiteiten in het Waddengebied, zoals een toename van het aantal vaarbewegingen van en naar de Noordelijke havens, een toename van het aantal toeristen in het Waddengebied, een toename van de energieproductie of een groei van de visserijsector zal naar verwachting de ecologische waarden van het Waddengebied onder druk zetten. Anderzijds zullen investeringen ten bate van een herstel en verbetering van de ecologische waarden van het Waddengebied mogelijk leiden tot een toenemende beperking van de groeimogelijkheden van de economie van het Waddengebied. Dit omdat meer dan voorheen rekening gehouden moet worden met mogelijke schade aan of verstoring van de natuur- en landschapswaarden. Dit zal voor het Waddenfonds, dat bedoeld is om zowel de economie als ecologie van het

Waddengebied te stimuleren, een beperking van de mogelijkheden betekenen. Op deze constatering zal in latere hoofdstukken dieper worden ingegaan.

2.5 Conclusie: Het Waddengebied een ‘natural resource-based economy’?

Klassieke voorbeelden van een ‘natural resource-based economy’ zijn landen die beschikken over grote hoeveelheden olie, aardgas, mineralen en andere grondstoffen en waarvan de economie voor een groot deel afhankelijk is van de export van deze grondstoffen. In veel gevallen, maar niet in alle gevallen, gaat het om landen met een eenzijdige economische structuur. Voorbeelden van landen die aan deze karakteristieken voldoen zijn Rusland, Noorwegen en een aantal Afrikaanse landen.

Het Waddengebied voldoet niet aan de karakteristieken van een klassiek voorbeeld van een ‘natural resource-based economy’, maar er is wel degelijk sprake van een relatie tussen de natuurlijke hulpbronnen en de economie van het Waddengebied. Vooral de sectoren (havengebonden) industrie, landbouw, recreatie en toerisme, energie en delfstoffen en visserij zijn Waddengerelateerd en hebben profijt van de natuurlijke voordelen die het Waddengebied te bieden heeft. Het ligt daarom voor de hand dat investeringen in de economie en ecologie van het Waddengebied door middel van het Waddenfonds stimulerend kunnen werken voor de ontwikkeling en groei van deze sectoren. Hierbij moet wel worden aangetekend dat in veel gevallen een conflict tussen de belangen van de economie en de ecologie van het Waddengebied verwacht kan worden. Hier zal rekening mee gehouden moeten worden wanneer er vanuit het Waddenfonds geïnvesteerd zal worden in het Waddengebied. Het valt te verwachten dat deze tegengestelde belangen de mogelijkheden van het Waddenfonds zal beperken.

Tot slot zullen investeringen vanuit het Waddenfonds in het Waddengebied naar verwachting leiden tot een versterking en groei van de in dit hoofdstuk besproken, sterk aan de Waddenzee gerelateerde, economische sectoren. Dit omdat vanuit het Waddenfonds voornamelijk wordt geïnvesteerd in economische sectoren die een relatie hebben met het Waddengebied. Het gevolg is dat de instelling van het Waddenfonds naar verwachting zal leiden tot een sterkere relatie tussen de economie van het Waddengebied en de natuurlijke hulpbronnen die het gebied rijk is.

Deel II

De belangrijkste bestaande
subsidiefondsen die relevant zijn voor
het Waddengebied

3

De zeven belangrijkste bestaande subsidiefondsen waar het Waddengebied van kan profiteren

3.1 Inleiding

Voor het Noorden van Nederland zijn via verschillende budgetten en fondsen (subsidie)gelden beschikbaar. In dit hoofdstuk worden de zeven budgetten en subsidiefondsen besproken die voor het Noorden van Nederland het meest relevant zijn. Door de geldstromen die middels deze subsidiefondsen beschikbaar komen voor het Noorden te vergelijken met de beschikbare subsidiebedragen uit het Waddenfonds worden de verhoudingen verduidelijkt. Hierdoor kan er meer gezegd worden over de impact die het Waddenfonds naar verwachting zal gaan hebben op het Waddengebied.

Het is niet mogelijk om te bepalen welke bedragen als reguliere overheidsbestedingen neerslaan in het Noorden van Nederland. Het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven (IOO) heeft, in opdracht van het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN), een aantal jaren geleden getracht de regionale bestedingen van de Rijksbegroting in kaart te brengen. Dit is niet gelukt. De reden hiervan is dat veel bedragen niet meer te traceren zijn en met name de bestedingen van het ministerie van LNV niet op regio zijn na te gaan.

3.2 Fonds Economische Structuurversterking (FES)

Het belangrijkste fonds om de economische structuur van Nederland en de Nederlandse regio's te versterken is het Fonds Economische Structuurversterking (FES). Het fonds is in 1995 ingesteld. Het doel van het FES is het financieren van investeringsprojecten van nationaal belang om zo de economische structuur te versterken (Kamerstuk 30 800 D: nr. 2, 2006). Het FES is niet bedoeld voor ecologische projecten.

Het FES wordt gevoed door een vast percentage van de niet-belasting opbrengsten uit de Nederlandse aardgasbaten. Vanaf 2007 is dit percentage vastgesteld op 40,9%. In 2007 is op deze wijze ruim € 3 miljard in het fonds gevloeid. In de vaststelling van de begrotingsstaat FES 2007 is bepaald dat in 2007 een bedrag van € 1,9 miljard beschikbaar komt voor projecten. Dit bedrag wordt verdeeld over innovatieprojecten (€ 293 miljoen), onderwijsprojecten (€ 520 miljoen), ruimtelijk-economische projecten (€ 394 miljoen) en versnelling infrastructuurprojecten en onderhoud aan weg en spoor en waterveiligheid (€ 693 miljoen) (Kamerstuk 30 800 D: nr. 2, 2006) (Kamerstuk 30 800 D: nr. 5, 2006).

Op verzoek van het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) heeft het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven (IOO) in 2006 een onderzoek gedaan naar de

bestemming van de FES subsidies in de periode 1995 tot en met 2005. De conclusie van het onderzoek was dat gedurende deze periode slechts 1% van het geïnvesteerde bedrag in de drie Noordelijke provincies werd besteed. In deze periode werd in totaal € 15,867 miljard aan projecten toegezegd. Het IOO heeft € 13,930 miljard in beschouwing genomen en €1,9 miljard om diverse redenen niet. Wanneer aangenomen wordt dat van deze € 1,9 miljard ook 1% naar het Noorden is gegaan, betekent dit dat er gedurende de periode van 11 jaar ongeveer € 160 miljoen in het Noorden is terechtgekomen. Dat is een krappe € 15 miljoen per jaar.

Het Waddenfonds wordt voor een groot deel (€ 750 miljoen) gefinancierd vanuit het FES. Dit laatste gebeurt door middel van een FES-brug. FES-brugmiddelen zijn investeringen die voorheen niet via het FES werden gefinancierd, maar wel aan de FES-criteria voldoen en die alsnog via het FES gefinancierd gaan worden om zo minder beslag te leggen op de algemene middelen. Het Waddenfonds is echter geen onderdeel van het FES. Het Waddenfonds kent een aparte wet en begroting.

3.3 Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG)

Per 1 januari 2007 is het Investeringsbudget Landelijk gebied (ILG) ingesteld. Het is een samensmelting van een groot aantal afzonderlijke subsidieregelingen. Het ILG is gebaseerd op afspraken tussen het Rijk en de provincies. Het Rijk sluit met elke provincie een overeenkomst voor zeven jaar waarin een budget en een duidelijke omschrijving van de te leveren prestaties met betrekking tot het behouden en versterken van de vitaliteit van het landelijke gebied worden beschreven. De overeenkomsten lopen van 2007 tot en met 2013. Het totale budget bestaat uit € 3,2 miljard uit de Rijksbegroting en aanvullende Rijksmiddelen van € 450 miljoen.

De doelstellingen die het Rijk nastreeft door middel van het ILG zijn verwoord in het Meerjarenprogramma Agenda Vitaal Platteland (MJP2) 2007 – 2013 (2006). Dit is gebeurd door het benoemen van een achttal thema's. Deze zijn hieronder aangegeven:

1. Veelzijdige natuur

Natuur voor de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) verwerven, inrichten en beheren en agrarisch natuurbeheer buiten de EHS realiseren. De milieucondities in de EHS verbeteren en werken aan de vogel- en habitatrictlijngebieden (Natura 2000 gebieden), natuurbeschermingswetgebieden en Nationale Parken.

2. Vitale landbouw

De positie van landbouw verbeteren. Het areaal biologische landbouw vergroten, de niet-grondgebonden landbouw clusteren en de glastuinbouw herstructureren.

3. Recreatief aantrekkelijk Nederland

Aandacht voor grootschalig groen en recreatie om de stad. Landelijke routenetwerken voor wandelen, fietsen en varen onderhouden en uitbreiden.

4. Landschap met kwaliteit

De gebiedseigen kenmerken in nationale landschappen behouden en versterken. Landschapselementen, cultuurhistorie en recreatief medegebruik stimuleren.

5. Duurzaam bodemgebruik

Het gebruik van de bodem afstemmen op de gewenste bodemkwaliteit. Vervuilde bodems saneren.

6. Waterbeheer op orde

Het watersysteem op orde brengen voor veiligheid, watertekort, wateroverschot en waterkwaliteit.

7. Impuls aan aandachtsgebieden; reconstructie zandgebieden

Een goede ruimtelijke structuur maken voor landbouw, natuur, milieu, recreatie, landschap en economie, onder meer door zonering in zandgebieden van Overijssel, Gelderland,

8. Sociaal-economische vitaliteit

De sociale en culturele infrastructuur versterken. Vergroten van de burgerbetrokkenheid en ruimte geven voor initiatiefnemers en ondernemers.

Bron: www.ilg.nu

De provincies zijn verantwoordelijk voor de cofinanciering van ILG projecten. De bijdragen kunnen van verschillende partijen afkomstig zijn. Voorbeelden zijn gemeenten, waterschappen en overige instanties en particulieren. Maar, ook andere financieringsbronnen zoals het Waddenfonds zijn mogelijk.

Uit het rapport 'Programma Landelijk Gebied' van de provincie Groningen blijkt dat het cofinancieringspercentage per thema en per project kan verschillen. De gehanteerde cofinancieringspercentages zijn zeer variabel en liggen tussen 0% en 50% en een enkele keer zelfs daarboven (Provincie Groningen, 2006).

De ILG-budgetten van de drie provincies die deels tot het Waddengebied behoren zijn voor de periode 2007 – 2013 als volgt: Groningen (€ 171,4 miljoen), Friesland (€ 298,2 miljoen) en Noord-Holland (€ 358,7 miljoen).

Het grootste deel van het beschikbare budget zal worden besteed aan investeringen in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS), het eerste thema. Het aandeel kan oplopen tot 80% van het totale budget (www.ilg.nu).

3.4 Europese Structuurfondsen

De Europese Unie voert sinds langere tijd een regionaal beleid dat gericht is op het geven van financiële steun aan regio's die minder welvarend zijn of structurele moeilijkheden hebben. Deze steun wordt gegeven via de zogenaamde Europese structuurfondsen. De EU heeft in dit verband drie doelstellingen geformuleerd. Dit zijn:

- Doelstelling 1: Convergentie. Komt ten goede aan de armste lidstaten en regio's. Nederland komt hiervoor niet in aanmerking.
- Doelstelling 2: Regionaal concurrentievermogen en werkgelegenheid. Hiervoor zijn middelen beschikbaar uit de structuurfondsen Europees Fonds Regionale Ontwikkeling (EFRO) en Europees Sociaal Fonds (ESF). Nederland deelt mee in deze middelen.
- Doelstelling 3: Europese territoriale samenwerking: Hiervoor zijn middelen uit het EFRO beschikbaar. Nederland deelt mee in deze middelen.

Per 1 januari 2007 is een nieuwe financieringsperiode binnen de EU ingegaan. Deze loopt van 2007 tot en met 2013. Nederland krijgt in deze periode een bedrag van € 1,907 miljard tot haar beschikking. Hiervan is € 1,660 miljard bedoeld voor doelstelling 2 en € 247 miljoen voor doelstelling 3 (www.ez.nl).

Doelstelling 2, eerste onderdeel: Regionaal concurrentievermogen

Voor het onderdeel regionale concurrentiekracht is € 830 miljoen beschikbaar (www.ez.nl). Het onderdeel regionale concurrentiekracht wordt betaald uit het EFRO. Er is voor elk van de landsdelen een programma opgesteld. Voor Noord-Nederland is dit het 'Operationeel Programma Noord-Nederland 2007 - 2013', dat is opgesteld door het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN). Deze organisatie is de management autoriteit van het programma. Het ministerie van Economische Zaken heeft een coördinerende rol. De hoofddoelstelling van het Operationeel Programma Noord-Nederland 2007 – 2013 is als volgt:

De transitie van de Noord-Nederlandse economie naar een kenniseconomie waarin ontwikkeling en implementatie van innovatie en technologie samengaan met een versterking van de ruimtelijke kwaliteiten in stad en platteland.

Bron: SNN (2006), Operationeel Programma Noord-Nederland 2007 – 2013, pagina 30

Het SNN heeft deze hoofddoelstelling herleid tot een aantal subdoelstellingen. Uit deze subdoelstellingen wordt duidelijk voor welke doeleinden de beschikbare middelen uit het EFRO zullen worden ingezet, namelijk innovatie, duurzame ontwikkeling en een betere bereikbaarheid. De subdoelstellingen zijn als volgt:

- *Ontwikkelen en implementeren kennis en innovatie*
- *Stimuleren en faciliteren ondernemerschap, in het bijzonder kennisgeoriënteerd*
- *Stimuleren clustervorming en ketenvorming in diverse (sleutel)sectoren*
- *Ontwikkeling en uitbreiding kennisinfrastructuur*
- *Ontwikkeling en uitbreiding opleidingsinfrastructuur*
- *Verbeteren bereikbaarheid stedelijke centra*
- *Verbeteren aantrekkelijkheid stedelijke en landelijke gebieden*
- *Ontwikkeling aantrekkelijke bedrijfslocaties en bedrijfsruimtes*

Bron: SNN (2006), Operationeel Programma Noord-Nederland 2007 – 2013, pagina 31

Voor Noord-Nederland is in de jaren 2007 – 2013 in totaal een bedrag van € 237 miljoen beschikbaar voor het bevorderen van de regionale concurrentiekracht (www.ez.nl). De verdeling van dit geld over de looptijd van het OP Noord-Nederland is weergegeven in Tabel 3.1 hieronder.

Tabel 3.1 EFRO subsidiebedragen voor het onderdeel ‘regionale concurrentiekracht’ van doelstelling 2, ten bate van Noord-Nederland (in miljoenen euro’s)

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2007 - 2013
16,59	23,7	35,55	40,29	40,29	40,29	40,29	237

Bron: SNN (2006), Operationeel Programma Noord-Nederland 2007 – 2013, pagina 54.

Het subsidiebedrag van € 237 miljoen wordt verdeeld over vier thema’s. Voor ‘Innovatie en Kennis’ is € 132,72 miljoen beschikbaar, voor ‘Aantrekkelijke Steden’ en ‘Aantrekkelijke Regio’s’ beide € 47,4 miljoen en voor ‘Technische Bijstand’ € 9,48 miljoen.

Cofinanciering

Het cofinancieringspercentage bij de structuurfondsprojecten zal naar verwachting ruim 45% zijn. De cofinanciering kan geleverd worden door ministeries, decentrale overheden en private partijen. Het is tevens mogelijk dat cofinanciering plaatsvindt vanuit de reguliere budgetten zoals het ILG, Piekten in de Delta en de Nota Ruimte. In Tabel 3.2 hieronder is weergegeven hoe de cofinanciering naar verwachting zal worden ingevuld. Voor de thema’s ‘Innovatie en Kennis’ en ‘Technische Bijstand’ zal de verhouding tussen EFRO-bijdrage en cofinanciering 50% - 50% zijn, voor de andere twee thema’s zal dit 40% - 60% zijn.

Tabel 3.2 De invulling van de cofinanciering voor het onderdeel ‘regionale concurrentiekracht’ van doelstelling 2 voor Noord-Nederland, naar thema en co-financier (bedragen in duizenden euro’s).

	Rijk	Regio	Privaat	Totale cofinanciering
Innovatie en Kennis	72.996	46.452	13.272	132.720
Aantrekkelijke Steden	10.665	59.369	1.067	71.100
Aantrekkelijke Regio's	17.420	52.614	1.067	71.100
Technische Bijstand	0	9.480	0	9.480
Totaal	101.081	167.915	15.405	284.400

Bron: SNN (2006), Operationeel Programma Noord-Nederland 2007 – 2013, pagina 53.

Waddenfondsprojecten kunnen in aanmerking komen voor cofinanciering vanuit de Europese structuurfondsen, zoals de EFRO- en ESF-middelen die zijn gereserveerd voor doelstelling 2. Met name projecten die ten bate komen van de doelstelling ‘duurzame

economische ontwikkeling en energiehuishouding' komen hier, gezien de doelstellingen die het SNN heeft geformuleerd, voor in aanmerking.

Doelstelling 2, tweede onderdeel: Werkgelegenheid

Het tweede onderdeel van doelstelling 2 is werkgelegenheid. Hiervoor is gedurende de periode 2007 – 2013 eveneens ruim € 830 miljoen beschikbaar gesteld aan Nederland. Het geld is afkomstig uit het ESF. Er is een nationaal programma opgesteld. Hierdoor is het niet duidelijk welk deel van het geld aan het Noorden ten goede zal komen. Het ministerie van SZW heeft een voortrekkersrol.

Doelstelling 3: Europese Territoriale Samenwerking

De EU stimuleert grensoverschrijdende samenwerking door middel van subsidies uit het EFRO. In totaal ontvangt Nederland in dit kader € 247 miljoen subsidie. Nederland heeft vier programma's samengesteld waaraan de subsidiegelden zullen worden besteed. Één van deze programma's is relevant voor het Waddengebied. Dit is het programma dat is bedoeld om samenwerking tussen Nederland en Duitsland te bevorderen. Hiervoor komen onder andere projecten in de provincie Groningen en delen van de provincie Friesland in aanmerking.

3.5 Plattelandsontwikkelingsprogramma Nederland

In 2007 is het Plattelandsontwikkelingsprogramma Nederland 2007 – 2013 (POP2) van start gegaan. Het is een Europees subsidieprogramma dat gericht is op het versterken van het Nederlandse platteland. Het programma is de opvolger van het Plattelandsontwikkelingsprogramma Nederland 2000 – 2006 (POP1). De financiering vindt plaats vanuit het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO).

Het programma kent voor de periode 2007 – 2013 een viertal doelstellingen:

- *De versterking van de concurrentiekracht van de land- en bosbouwsector.*
- *Het verhogen van de kwaliteit van natuur en landschap.*
- *De verbetering van de leefbaarheid op het platteland en van de plattelandseconomie.*
- *De uitvoering van de Leader-aanpak (plattelandsontwikkeling door lokale actiegroepen).*

Bronnen: Ministeries van LNV, VROM en V&W (2007), programmadocument POP2 2007 – 2013 voor Nederland, pagina 52 en www.minlnv.nl

Het programma POP2 is landsdekkend. De regie over het programma wordt landelijk gevoerd. Er is geen opdeling gemaakt in regionale of provinciale programma's. Voor het programma POP2 is in de periode 2007 – 2013 in totaal ongeveer € 500 miljoen beschikbaar uit het ELFPO. In Tabel 3.3 hieronder is voor Nederland de verdeling van dit geld over de looptijd van het programma weergegeven. Er zijn geen gegevens bekend over de regionale verdeling van de gelden uit POP2.

Tabel 3.3 De jaarlijkse voeding van het Plattelandsontwikkelingsprogramma Nederland 2007 – 2013 (POP2) uit het ELFPO (bedragen in euro's).

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
70.536.869	72.638.338	69.791.337	70.515.293	68.706.648	67.782.449	66.550.233

Bron: Ministeries van LNV, VROM en V&W (2007), Programmadocument POP2 2007 – 2013 voor Nederland, pagina 86.

Het is de bedoeling dat er via POP2 tussen 2007 – 2013 in totaal € 2 miljard beschikbaar komt voor investeringen. Naast de € 500 miljoen aan EU-bijdragen wordt er gerekend op eenzelfde bedrag van het Rijk, provincies en waterschappen gezamenlijk. Aanvullende nationale financiering en particuliere bijdragen moeten gezamenlijk gaan zorgen voor € 1 miljard.

3.6 Regiospecifiek Pakket Noord-Nederland (alternatief pakket Zuiderzeelijn)

Reeds sinds de jaren negentig van de vorige eeuw is er door de landelijke en regionale politiek gesproken over de mogelijke aanleg van een snelle spoorwegverbinding tussen Amsterdam/Schiphol en Groningen, de zogenaamde Zuiderzeelijn. Deze verbinding zou moeten gaan lopen van Amsterdam via Schiphol, Almere, Lelystad, Emmeloord, Heerenveen, Drachten naar Groningen. De Zuiderzeelijn moest een bijdrage gaan leveren aan de economische ontwikkeling van Noord-Nederland. Het voornemen om deze verbinding aan te leggen was onder andere vastgelegd in de Nota Ruimte (2004) en de Nota Pieken in de Delta (2004). Voor de aanleg was maximaal € 2,73 miljard gereserveerd. In november 2007 heeft het kabinet echter definitief besloten om de Zuiderzeelijn niet aan te leggen. De reden is dat het kabinet heeft geconcludeerd dat het structuurversterkend rendement van een Zuiderzeelijn onvoldoende is om de benodigde investeringen te rechtvaardigen. Het maatschappelijk rendement van de investering wordt door het kabinet onvoldoende geacht (Kamerstuk 27 658: nr. 35, 2007).

Voor Noord-Nederland en de Noordoostpolder zijn compenserende maatregelen voorgesteld in de vorm van het Regiospecifiek Pakket Noord-Nederland. De onderhandelingen tussen het kabinet en Noord-Nederland over de inhoud van dit pakket zijn nog niet afgerond en er is daarom nog geen definitief Regiospecifiek Pakket bekend. De verwachting is dat er in de loop van 2008 een definitief pakket gepresenteerd kan worden. Het pakket van maatregelen zal in de periode van 2008 tot 2020 worden gerealiseerd. De totale rijksbijdrage zal € 2,16 miljard zijn. Er zal € 1,8 miljard in het Regiospecifiek Pakket vloeien. Daarnaast zal vanuit het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) een bijdrage van € 200 miljoen komen voor het infrastructuurproject 'Zuidelijke Ringweg Groningen fase 2'. Tot slot heeft het kabinet aanvullend nog € 160 miljoen toegezegd voor de verbetering van het spoor tussen Zwolle - Groningen en Zwolle - Leeuwarden. Noord-Nederland heeft bovendien de intentie uit eigen middelen een bedrag van € 1 miljard bij te dragen (Kamerstuk 27 658: nr. 35, 2007).

De opzet van het Regiospecifiek Pakket gaat uit van een drietal onderdelen, namelijk een ruimtelijk-economisch programma, concrete bereikbaarheidsprojecten en een regionaal mobiliteitsfonds. Deze drie onderdelen worden hieronder kort besproken.

Ruimtelijk-economisch programma

Dit onderdeel van het pakket is gericht op de versterking van de ruimtelijk-economische structuur. Het programma is onder andere gericht op het stimuleren van de ontwikkeling van kennis en innovatie. Het programma bestaat uit een tiental programmalijnen, namelijk watertechnologie, energie, sensortechnologie, agribusiness, lifesciences, toerisme, algemeen MKB-beleid, arbeidspotentieel, vestigingslocaties en woon- en leefklimaat. Het programma vertoont hiermee duidelijke overlap met een tweetal lopende programma's, namelijk doelstelling 2 van de Europese Structuurfondsen en het hierna te noemen Koers Noord Programma. Het kabinet overweegt dan ook om het programma qua aansturing en organisatie onder te brengen bij één van deze programma's (Kamerstuk 27 658: nr. 35, 2007).

De daadwerkelijke selectie van projecten die voor subsidie uit het ruimtelijk-economisch programma in aanmerking komen zal pas na oprichting van het Regiospecifiek Pakket plaatsvinden. In de nota 'Aanvulling op de Structuurvisie Zuiderzeelijn' zijn een aantal voorbeeldprojecten onderzocht. Op de kaart in Bijlage 3 zijn de locaties van deze projecten weergegeven. Hieruit blijkt dat slechts een fractie van de locaties van de onderzochte projecten binnen het Waddengebied vallen. Het grootste deel van deze voorbeeldprojecten bevindt zich in de regio Groningen – Assen (Ministeries van V&W, VROM en EZ, 2006).

Concrete bereikbaarheidsprojecten

Dit onderdeel van het pakket is bedoeld om de bereikbaarheid binnen Noord-Nederland over de weg en via het openbaar vervoer te verbeteren. Hierbij wordt met name aandacht besteed aan een verbeterde bereikbaarheid van de stedelijke centra Groningen – Assen en Leeuwarden. Het kabinet heeft op basis van onder andere maatschappelijke kosten-baten analyse een vijftal projecten als nuttig aangemerkt. Deze komen in aanmerking om opgenomen te worden in het Regiospecifiek Pakket. Deze vijf projecten zijn hieronder weergegeven.

- *Zuidelijke Ringweg Groningen, fase 2: verbeteren afwikkelen verkeer door aanleg hoofd- en parallelbanen, inclusief goede inpassing in stedelijke omgeving*
- *Bereikbaarheid Leeuwarden: verbeteren capaciteit en betrouwbaarheid van de verkeersafwikkeling rond Leeuwarden door maatregelen op regionale invalswegen.*
- *Bereikbaarheid Assen: bereikbaarheidsmaatregelen als onderdeel van gebiedsontwikkeling, o.a. extra snelwegaansluiting, station Assen Zuid en lokale infrastructuurmaatregelen.*
- *N50 Ramspol-Ens: verbeterde verkeersafwikkeling voor weggebruikers en scheepvaart door verhoogde Ramspolbrug (13 meter) en verbreding naar 2x2 rijstroken.*
- *Openbaar vervoer: beter vervoerproduct met kosteneffectieve infrastructuur maatregelen: intensiveren treindienst spoordriehoek Zwolle – Groningen –*

Leeuwarden – Zwolle, met prioriteit voor Zwolle-Meppel; daarnaast enkele positief beoordeelde onderdelen van OV plan Kolibri voor Groningen-Assen.

Bron: Kamerstuk 27 658: nr. 35 (2007), pagina 8.

De vijf door het kabinet genoemde projecten hebben geen van allen betrekking op het Waddengebied. Op de kaart in Bijlage 3 is dit eveneens goed zichtbaar. Met uitzondering van enkele kleinschalige openbaar vervoer projecten (Q-liners, Kolibri trein) zijn er geen projecten in het Waddengebied weergegeven.

Regionaal mobiliteitsfonds

Het derde onderdeel van het Regiospecifiek Pakket betreft het regionaal mobiliteitsfonds. Dit fonds is bedoeld voor toekomstige regionale bereikbaarheidsprojecten. Met het fonds kunnen tot 2020 projecten worden gerealiseerd die momenteel nog niet aan de orde zijn en/of onvoldoende concreet zijn uitgewerkt om op dit moment al te kunnen beoordelen (Kamerstuk 27 658: nr. 35, 2007).

3.7 Kompas voor het Noorden

Tussen 2000 en 2006 heeft het Noorden via het programma ‘Kompas voor het Noorden’ steun ontvangen vanuit Den Haag. De aanleiding hiertoe was een adviesrapport van de Commissie Ruimtelijk Economische Perspectief Noord-Nederland, ook wel Commissie Langman genoemd. Deze commissie adviseerde de oprichting van een investeringsprogramma voor het Noorden, wat door het toenmalige kabinet is overgenomen.

Het Kompas voor het Noorden was gericht op het wegwerken van de economische achterstand die het Noorden had ten opzichte van de rest van Nederland. Het programma was voornamelijk gericht op economische steun aan de regio. Ecologische projecten kwamen niet in aanmerking voor kompasgelden.

Het programma Kompas voor het Noorden is bedoeld voor Noord-Nederland. Onder Noord-Nederland worden de provincies Groningen, Friesland en Drenthe verstaan. Gedurende de periode 2000 – 2006 is via het programma ongeveer € 2,27 miljard voor het Noorden beschikbaar gekomen. Hierbij was ongeveer € 600 miljoen aan EU-middelen inbegrepen (Samenwerkingsverband Noord-Nederland, 1999). Jaarlijks was er gemiddeld € 324 miljoen beschikbaar. Het grootste deel van de Kompasgelden zijn in en rond de grote steden neergeslagen (Samenwerkingsverband Noord-Nederland, 2004).

Tot en met 31 december 2006 zijn er Kompas toezeggingen gedaan. Momenteel lopen er nog een aantal projecten. Europees geld kan tot in 2008 en Nederlands geld tot in 2010 worden besteed.

3.8 Koers Noord Programma

Het Koers Noord Programma is in zekere zin de opvolger van het stopgezette programma Kompas voor het Noorden. Met het programma wordt de Nota Pieken in de Delta ten uitvoer gebracht. In juli 2004 heeft het ministerie van Economische Zaken (EZ) deze nota

uitgebracht. In deze nota is een nieuwe gebiedsgerichte economische agenda gepresenteerd. Kern van deze agenda is het stimuleren van economische potenties op nationaal niveau. Het beleid is niet meer specifiek op het stimuleren van regio's gericht, maar op het stimuleren van 'pieken' van nationaal belang. Er zijn geen regionale budgetten, zoals het Kompas voor het Noorden, meer. Alle projecten worden uit een landelijk budget gefinancierd.

Voor een aantal regio's, waaronder Noord-Nederland, zijn in 'Pieken in de Delta' de, in de ogen van het ministerie van EZ, meest kansrijke ontwikkelingen of te wel 'pieken' benoemt. Het Koers Noord Programma is bedoeld om deze ontwikkelingen te stimuleren. Voor Noord-Nederland zijn een vijftal pieken genoemd. Deze worden hieronder kort besproken. Deze Noord-Nederlandse pieken zijn weergegeven op de kaart in Bijlage 4.

1. De stichting Energy Valley: Een publiek-privaat samenwerkingsverband om de energieactiviteiten in het Noorden van Nederland uit te laten groeien tot een cluster van nationale en internationale betekenis. Het doel wat het samenwerkingsverband nastreeft is het versterken van de economie en werkgelegenheid van Noord-Nederland door de energieactiviteiten optimaal te benutten (www.energyvalley.nl).

In 'Pieken in de Delta' is voor Energy Valley een doelstelling geformuleerd die *'de realisatie van een samenhangend cluster van energiegerelateerde activiteiten, in het bijzonder voor duurzame energie, kennisinfrastructuur en vestiging/uitbouw van bedrijfsactiviteiten'* beoogt (Ministerie van Economische Zaken, 2004c, pagina 49).

2. Lofar: Een ICT project genaamd Low Frequency Array (LOFAR), of te wel lage frequentie telescoop. Het project is gericht op het ontwikkelen van een radiotelescoop die een netwerk van tienduizenden sensoren gebruikt. Lofar kan gaan zorgen voor een belangrijke economische ontwikkelingsimpuls voor het Noorden van Nederland. Ten eerste door het creëren van werkgelegenheid en ten tweede door het vergroten van de aantrekkingskracht van Noord-Nederland op nationale en internationale ICT-bedrijven (www.lofar.nl).

In 'Pieken in de Delta' is voor Lofar een doelstelling geformuleerd die *'de ontwikkeling van hoogwaardige kennis op het gebied van antennetechnologie, optica, digitale signaalverwerking, etcetera'* beoogt (Ministerie van Economische Zaken, 2004c, pagina 49).

3. Eemsdelta: De twee havens aan de Eems, de Eemshaven en de haven van Delfzijl, vormen samen met hun achterland de Eemsdelta. In de Eemsdelta wordt samengewerkt door Groningen Seaports, de Noordelijke Ontwikkelingsmaatschappij (NOM), de provincie Groningen, bedrijvenpark Fivelpoort (te Appingedam) en de gemeenten Appingedam, Delfzijl, Eemsmond en Loppersum. Het gaat hierbij om het integraal ontwikkelen van industrie- en bedrijvencomplexen in de vier gemeenten om zo de Eemsdelta te ontwikkelen tot een mainport in Noord-Nederland (www.eemsdelta.nl).

In 'Pieken in de Delta' heeft het ministerie van EZ aangegeven voor de Eemsdelta de doelstelling te hebben om *'de Eemshaven beter te positioneren in de richting van Noord- en Oost-Europa; inclusief achterlandverbindingen over water'* (Ministerie van Economische Zaken, 2004c, pagina 49). Hieruit blijkt dat het ministerie van EZ voor de Eemsdelta een rol ziet weggelegd in het realiseren van de Noordelijke Ontwikkelingsas (NOA). Deze ontwikkelingsas moet de handelsbetrekkingen van de Randstad, via Noord-Nederland, met Noord-Duitsland en Scandinavië een impuls gaan geven.

4. Waterzuivering (Wetsus): Wetsus is een onderzoeksinstituut te Leeuwarden dat zich richt op de ontwikkeling van nieuwe technologieën op het gebied van duurzaam water. Binnen Wetsus bundelen bedrijfsleven en kennisinstellingen hun krachten om tot hoogwaardig onderzoek op watergebied te komen. Enkele tientallen bedrijven zijn als participant of platformlid aan Wetsus verbonden, evenals een aantal onderzoeksinstituten (www.wetsus.nl).

In 'Pieken in de Delta' is met betrekking tot Wetsus de doelstelling geformuleerd dat *'er gestreefd wordt naar kennisvermeerdering en goede spin-off mogelijkheden voor het bedrijfsleven'* (Ministerie van Economische Zaken, 2004c, pagina 49).

5. Agribusiness / Life Science: De agrarische sector is vanoudsher van groot belang voor de economie van Noord-Nederland. De sector moet echter blijven innoveren en op zoek blijven naar nieuwe kansen om ook in de toekomst een vooraanstaande rol te kunnen blijven spelen. Het landbouwbeleid van de Europese Unie wordt hervormd en er vinden volop veranderingen plaats in de agrarische sector. Hierdoor liggen er kansen voor de Noordelijke agribusiness. Ten eerste op het snijvlak met life sciences. In de sector life sciences worden allerlei vormen van organisch leven toegepast op producten en productieprocessen. Hierdoor kunnen op den duur nieuwe gewassen geteeld gaan worden. Ten tweede is het snijvlak met chemie van belang. De agrarische sector kan bijvoorbeeld fungeren als producent van biogewassen die voor de productie van biobrandstof worden gebruikt. Voor het Noorden liggen er daarom kansen op de snijvlakken tussen life sciences, chemie, agribusiness, energie en water (www.nom.nl).

Het ministerie van Economische Zaken heeft voor de periode 2007 – 2010 voor het Noorden een subsidiebedrag van in totaal € 80 miljoen beschikbaar gesteld. Het SNN stelt een aanvullende € 40 miljoen beschikbaar. Het zodoende beschikbare bedrag van € 120 miljoen wordt gelijkmatig over de 4 jaren verdeeld, zodat er jaarlijks een bedrag van € 30 miljoen beschikbaar is.

3.9 Conclusies

In dit hoofdstuk zijn een zevental fondsen besproken die relevant kunnen zijn voor het Waddenfonds. Één van deze fondsen, het Kompas voor het Noorden, is momenteel niet meer actief. De karakteristieken van de overige zes fondsen zijn samengevat in Tabel 3.4 hieronder.

Tabel 3.4 Samenvattende tabel hoofdstuk 3

Fondsen:	Looptijd	Nederland		Noord-Nederland		Cofinanciering
		Totaal Bedrag	Jaarlijks Bedrag*	Totaal Bedrag	Jaarlijks bedrag*	
Fonds Economische Structuurversterking	1995 - geen eindjaar	-	€ 1,9 miljard (2007)	-	€ 19 miljoen (2007)**	n.v.t.
Investeringsbudget Landelijk Gebied	2007 - 2013	€ 3,65 miljard	€ 521 miljoen	€ 697 miljoen	€ 100 miljoen	0 - 50%
Europese Structuurfondsen	2007 - 2013	€ 1,91 miljard	€ 156 miljoen	niet bekend	niet bekend	40 - 60%
Doelstelling 2: regionale concurrentiekracht	2007 - 2013	€ 830 miljoen	€ 119 miljoen	€ 237 miljoen	zie Tabel 3.1	-
Doelstelling 2: werkgelegenheid	2007 - 2013	€ 830 miljoen	€ 119 miljoen	niet bekend	niet bekend	-
Doelstelling 3: Europese territoriale samenwerking	2007 - 2013	€ 247 miljoen	€ 35 miljoen	niet bekend	niet bekend	-
Plattelandsontwikkelingsprogramma Nederland	2007 - 2013	€ 2,0 miljard	zie Tabel 3.3	niet bekend	niet bekend	n.v.t.
Regiospecifiek Pakket Noord-Nederland (ZZL)	2008 - 2020	€ 2,16 miljard	€ 166 miljoen	€ 2,16 miljard	€ 166 miljoen	n.v.t.
Koers Noord Programma	2007 - 2010	€ 120 miljoen	€ 30 miljoen	€ 120 miljoen	€ 30 miljoen	n.v.t.

* Jaarlijks bedrag wordt bepaald door het totaal bedrag te delen door het aantal jaren van de looptijd.

** Op basis van conclusie van het IOO dat Noord-Nederland tussen 1995 - 2005 ongeveer 1% van de FES gelden heeft ontvangen.

In Tabel 3.4 zijn de subsidiebedragen voor Nederland en Noord-Nederland weergegeven. Het valt niet te achterhalen welk deel van de bedragen in het Waddengebied terecht komt, maar op basis van de wel beschikbare gegevens kan geconcludeerd worden dat dit voor een groot deel, zo niet alle, besproken fondsen slechts een fractie is van het bedrag dat in Noord-Nederland terecht komt.

Vanuit de fondsen Koers Noord Programma, doelstelling 2 van de Europese structuurfondsen en een deel van het FES en het Regiospecifiek Programma ZZL worden ruimtelijk economische projecten gefinancierd. Vanuit het FES en het Regiospecifiek Programma ZZL worden tevens infrastructuur- en mobiliteitsprojecten gefinancierd. Het ILG is vooral bedoeld voor versterking van de Ecologische Hoofdstructuur en het POP voor de versterking van de landbouwsector en de kwaliteit van natuur en landschap en leefbaarheid van het platteland.

Deel III

Het Waddenfonds

4

Het Waddenfonds: Het traject tot de oprichting en de huidige status

4.1 Het voorafgaande besluitvormingstraject

In 2001 werd het eerste deel van de planologische kernbeslissing (PKB) Derde Nota Waddenzee gepresenteerd. Nadat deze versie een aantal malen is herzien heeft de Tweede Kamer en later ook de Eerste Kamer eind 2006 met deze PKB ingestemd. Vanaf 2007 is daarom de PKB Derde Nota Waddenzee deel 4 van kracht. Deze PKB is de opvolger van de Tweede Nota Waddenzee uit 1993. De hoofddoelstelling van de nieuwe PKB luidt als volgt:

“De duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als natuurgebied en het behoud van het unieke open landschap”

Bron: Ministerie van VROM (2007), PKB Derde Nota Waddenzee Deel 4, pagina 9

De overheid constateerde tijdens de behandeling van de PKB Derde Nota Waddenzee dat het beleid en beheer van de Waddenzee te wensen overliet. De natuurkwaliteit van het Waddengebied stond al jaren onder druk. Daarbij kwam de, al jaren durende, politieke discussie over het wel of niet exploiteren van aardgasvelden onder de Waddenzee, die weer was opgelaaid. Verder was ook de toekomst van de visserij in de Waddenzee onderwerp van discussie, omdat deze ten koste van de natuur zou gaan. Om over deze drie onderwerpen een gedegen besluit te kunnen nemen heeft het toenmalige kabinet in september 2003 besloten tot het instellen van de Adviesgroep Waddenzeebeleid (AGW), ook wel bekend als de Commissie Meijer (naar de voorzitter van de commissie).

De opdracht die de AGW van het kabinet kreeg was het uitbrengen van advies over de onderwerpen gaswinning en schelpdiervisserij in relatie tot de natuur in het Waddengebied. Daarnaast is de AGW gevraagd aandacht te besteden aan andere onderwerpen, voorzover die van essentieel belang zijn voor het kunnen opstellen van een integraal beleid voor de Waddenzee. Op 1 april 2004 heeft de AGW het eindrapport ‘Ruimte voor de Wadden’ gepresenteerd. Vervolgens is zij ontbonden. De AGW heeft in het rapport twee belangrijke conclusies geformuleerd.

1. *Een offensieve strategie is geboden om de hoofddoelstelling uit de PKB Derde Nota Waddenzee waar te kunnen maken.*
2. *Een integraal perspectief, uitgaande van voorrang voor de natuur met beperkt menselijk medegebruik, is nodig om de waarden en belangen die in het geding zijn te bewaken en verder te ontwikkelen.*

Bron: Meijer et al (2004), Ruimte voor de Wadden, pagina 3

Het kabinet heeft deze twee conclusies overgenomen en verwerkt in de PKB Derde Nota Waddenzee deel 4. Hierbij moet wel aangetekend worden dat de zinsnede 'met beperkt menselijk medegebruik' vrij arbitrair is. In de praktijk zal van geval tot geval moeten worden bekeken of er inderdaad sprake is van 'beperkt' medegebruik.

De voor dit onderzoek relevante aanbevelingen van de AGW zijn de volgende:

- De adviesgroep pleit voor de ontwikkeling van een omvangrijk investeringsplan voor het Waddengebied. Deze moet gericht zijn op de versterking en het beheer van de Waddennatuur en voor een duurzame ontwikkeling van het Waddengebied. De commissie stelt de instelling van een Waddenfonds voor als manier om het investeringsplan vorm te geven.
- De adviesgroep constateert dat winning van aardgas niet in strijd hoeft te zijn met de ecologische waarden van het waddengebied indien de gaswinning aan strikte natuurgrenzen wordt gebonden. Economisch gezien is het juist gewenst om het gas spoedig te winnen. Er wordt daarom aanbevolen om gaswinning en verdere exploratie in de Waddenzee onder strikte voorwaarden toe te staan.
- De mechanische kokkelvisserij moet de komende zeven jaar duurzamer worden. Indien dit niet lukt, zal de kokkelvisserij uit de Waddenzee moeten verdwijnen.

Op 25 juni 2004 heeft het kabinet een reactie op het eindrapport van de AGW gegeven (Kamerstuk 29 684: nr. 1, 2004). De reacties van het kabinet op de bovenstaande drie aanbevelingen zijn de volgende:

- Het kabinet neemt de aanbeveling om extra in het waddengebied te investeren over. Dit zal worden vormgegeven door middel van integraal investeringsplan in de vorm van een apart Waddenfonds.
- Het kabinet neemt de aanbeveling over om, gebonden aan strikte natuurgrenzen, tot gaswinning in de Waddenzee over te gaan.
- Het kabinet denkt niet dat het de mechanische kokkelvisserij binnen de genoemde zeven jaar voldoende duurzaam kan worden en besluit tot beëindiging van de mechanische kokkelvisserij in de Waddenzee. Er komt een nadeelcompensatieregeling voor de betrokken bedrijven.

Deze reactie van het kabinet betekende het begin van het beleid om tot een samenhangend pakket van maatregelen te komen dat uit de bovenstaande drie onderdelen bestaat. Het beleid sluit aan bij de doelstelling van het kabinet om een ontwikkelingsgericht en integraal Waddenzeebeleid te voeren.

4.2 Het vormgevingstraject na het besluit tot oprichting van het Waddenfonds

Na het advies van de Adviesgroep Waddenzeebeleid (AGW) aan het kabinet om een investeringsplan in de vorm van een apart Waddenfonds in te stellen en de instemming hiermee vanuit het kabinet, heeft datzelfde kabinet een projectgroep ingesteld die een integraal investeringsplan zal uitwerken voor het op te richten Waddenfonds. Dit investeringsplan Waddenfonds is in juni 2006 uitgekomen. Het investeringsplan is vormgegeven op basis van een viertal doelstellingen die door het kabinet zijn geformuleerd. Het kabinet heeft deze doelstellingen gebaseerd op de doelstellingen uit het eindrapport van de AGW. Deze doelstellingen worden in hoofdstuk 5 inhoudelijk besproken. Het investeringsplan bevat per doelstelling korte analyses van de belangrijkste problemen en uitdagingen van de Wadden, waarbij telkens enkele investeringsuggesties worden gedaan. Daarnaast zijn in het plan enkele globale criteria uitgewerkt waaraan een investeringsproject moet voldoen.

Tegelijk met het investeringsplan Waddenfonds is in juni 2006 het uitvoeringsplan Waddenfonds 2007 – 2012, genaamd ‘De Wadden als Broedplaats’ gepresenteerd. In dit uitvoeringsplan wordt, voor de eerste vijf jaar van de looptijd van het fonds, voor elk van de vier geformuleerde doelstellingen aangegeven welke investeringsvoorstellen prioritair zijn.

Op 17 oktober 2006 is de Wet op het Waddenfonds door de Tweede Kamer aangenomen. Na instemming van de Eerste kamer is de wet in november 2006 officieel ingesteld. De Wet op het Waddenfonds wordt uitgewerkt in de ministeriële regeling Waddenfonds. Deze moet worden goedgekeurd door de Europese Commissie (EC).

Het kabinet heeft besloten dat het Waddenfonds zal worden vormgegeven als rijksbegrotingsfonds. Het Waddenfonds zal worden gevoed vanuit de begroting van het ministerie van VROM. De minister van VROM is als programmaminister voor het Waddengebied verantwoordelijk voor het Waddenfonds. De Dienst Landelijk Gebied (DLG), een onderdeel van het ministerie van LNV, voert namens de minister van VROM de dagelijkse werkzaamheden uit. De regionale overheden in het Waddengebied beslissen niet mee over de besteding van de gelden uit het Waddenfonds. Dit alles is in overeenstemming met het advies ‘Tel je knopen’ over de optimale regeling en inrichting van het Waddenfonds dat in opdracht van de minister van VROM is uitgevoerd (Scheltema en In ’t Veld, 2006).

Het is voor iedereen mogelijk om subsidie aan te vragen vanuit het Waddenfonds. Alle ingediende projectvoorstellen worden door de uitvoeringsorganisatie DLG, namens de minister van VROM, getoetst op ontvankelijkheid. Alleen voorstellen die voldoen aan alle gestelde eisen komen in aanmerking voor subsidie uit het Waddenfonds. Deze eisen worden nader besproken in hoofdstuk 5. Projectvoorstellen die voldoen aan alle eisen worden vervolgens door de Adviescommissie Waddenfonds inhoudelijk beoordeeld en in een rangorde van wenselijkheid gezet. Vervolgens zal de minister van VROM op basis van dit advies en op basis van overleg met de regio en de ministers die het mede aangaat,

besluiten welke aanvragen gehonoreerd worden. In Bijlage 5 is een schematische weergave van dit besluitvormingstraject afgebeeld.

4.3 De huidige status van het Waddenfonds

Het is lange tijd onzeker geweest of het Waddenfonds doorgang zou vinden. Dit omdat er sprake was van een politieke koppeling tussen het Waddenfonds en de twee andere onderdelen van het pakket, namelijk gaswinning en kokkelvisserij. In het geval dat één van deze laatste twee onderdelen niet kon worden gerealiseerd zou het gehele pakket worden heroverwogen (Kamerstuk Rijksbegroting 2007, 2006) (Kamerstuk 29 684: nr. 46, 2005). Omgekeerd was deze koppeling niet van kracht.

De Nederlandse Aardolie maatschappij (NAM) is in februari 2007 begonnen met de winning van Waddengas op diverse locaties nadat de overheid hiervoor een vergunning had verleend. Deze vergunning is door verschillende natuurorganisaties door middel van een bodemprocedure aangevochten. Op 29 augustus 2007 heeft de Raad van State alle bezwaren ongegrond verklaard. De gaswinning onder de Waddenzee kan hierdoor definitief doorgang vinden. De politieke koppeling is, volgens afspraak, komen te vervallen en de voeding van het Waddenfonds voor de gehele looptijd is gegarandeerd (Kamerstuk 29 684: nr. 22, 2004) (Kamerstuk 29 684: nr. 46, 2005).

In tegenstelling tot een politieke koppeling is er geen sprake van een financiële koppeling tussen het Waddenfonds en de andere twee onderdelen van het totale pakket. Er is geen relatie tussen de opbrengsten van de nieuwe gaswinning onder de Waddenzee en de voeding van het Waddenfonds. Dit is sinds het initiatief tot oprichting van een Waddenfonds in 2004 het kabinetsstandpunt en sindsdien gebleven (Kamerstuk 29 684: nr. 22, 2004). Het Waddenfonds wordt gevoed uit de algemene middelen (€ 50 miljoen) en uit het Fonds Economische Structuurversterking (FES) (€ 750 miljoen).

In mei 2007 heeft de Europese Commissie laten weten de besteding van geld uit het Waddenfonds te willen toetsen op ongeoorloofde staatssteun. De ministeriële regeling is daarom nog niet goedgekeurd door de EC. Door deze tegenvaller loopt de start van het Waddenfonds vertraging op. Om de gevolgen van de vertraging te beperken heeft de minister van VROM besloten om het Waddenfonds partieel open te stellen. Bij de eerste tender kunnen alleen projectvoorstellen worden ingediend die niet gevoelig zijn voor staatssteunaspecten. In de praktijk komt dit er grotendeels op neer dat het Waddenfonds is geopend voor niet-economische voorstellen.

Tussen 10 september 2007 en 19 oktober 2007 konden projectvoorstellen voor de eerste tender worden ingediend. Tijdens deze periode zijn 106 projectvoorstellen ingediend. Deze voorstellen worden momenteel beoordeeld door DLG en vervolgens door de Adviescommissie Waddenfonds. Deze commissie is per 1 november 2007 benoemd. De samenstelling van deze commissie en andere voor het Waddengebied relevante bestuursorganen zijn weergegeven in Bijlage 6. In mei 2008 maakt de minister van VROM bekend welke projecten subsidie zullen ontvangen uit het Waddenfonds. Vervolgens zal in het najaar van 2008 de tweede tender van het Waddenfonds worden

geopend. Economische projectvoorstellen kunnen op het vroegst dan worden ingediend. Dit betekent dat op zijn vroegst pas in het voorjaar van 2009 subsidies voor economische projecten zullen worden verstrekt (Kamerstuk 29 684: nr.60, 2007) (www.vrom.nl).

5

De inhoud van het Waddenfonds

5.1 De doelstellingen van het Waddenfonds

Het Waddenfonds is een onderdeel van een samenhangend pakket van maatregelen dat aansluit op het streven van het kabinet om tot een integraal Waddenzeebeleid te komen. Het Waddenfonds sluit aan bij de offensieve strategie die de overheid wil voeren om de hoofddoelstelling uit het PKB Derde Nota Waddenzee waar te kunnen maken. Om de belangrijkste problemen en uitdagingen van het Waddengebied het hoofd te kunnen bieden heeft de overheid vier doelstellingen geformuleerd. Het doel van het Waddenfonds is de subsidiëring van activiteiten die gericht zijn op of bijdragen aan deze vier doelstellingen. Deze zijn in de Wet op het Waddenfonds als volgt geformuleerd:

Het fonds heeft ten doel de subsidiëring van activiteiten die gericht zijn op of bijdragen aan:

- 1. Het vergroten en versterken van de natuur- en landschapswaarden van het waddengebied*
- 2. Het verminderen of wegnemen van externe bedreigingen van de natuurlijke rijkdom van de Waddenzee*
- 3. Een duurzame economische ontwikkeling in het waddengebied dan wel gericht zijn op een substantiële transitie naar een duurzame energieuishouding in het waddengebied en de direct aangrenzende gebieden*
- 4. Het ontwikkelen van een duurzame kennishuishouding ten aanzien van het waddengebied.*

Bron: Ministerie van VROM (2006c), Wet op het Waddenfonds, pagina 1

In het Investeringsplan Waddenfonds en het Uitvoeringsplan Waddenfonds 2007 – 2012 zijn voor elk van de vier doelstellingen investeringsuggesties respectievelijk hoofdprioriteiten voor investeringen aangegeven. Voor deze lijsten met suggesties en prioriteiten wordt verwezen naar Bijlage 7.

Doelstelling 1: Natuur- en landschapswaarden

De eerste doelstelling is gericht op het vergroten en versterken van de natuur- en landschapswaarden in het Waddengebied. Er is geconstateerd dat door diverse oorzaken de veerkracht van het ecosysteem en de diversiteit en kwaliteit van flora en fauna in het Waddengebied zijn afgenomen. Het Waddenfonds dient bij te dragen aan verbetering door te investeren in het herstel en/of de verbetering van de karakteristieke ecologische, landschappelijke en cultuurhistorische waarden van het Waddengebied (Ministerie van VROM, 2006a). Dit is verwoord in de lange termijn doelen (tot 2030) van de PKB Derde Nota Waddenzee. Deze doelen zijn samengevat in het Investeringsplan Waddenfonds:

- *de Waddenzee is primair een natuurgebied en een uniek open landschap. De natuurlijke dynamiek van de fysische processen in de Waddenzee, op de waddeneilanden en in de Noordzeekustzone wordt zo min mogelijk beperkt, zodat zich nieuwe platen, geulen en jonge duin- en kustgebieden kunnen ontwikkelen. De rust, weidsheid, open horizon en natuurlijkheid inclusief duisternis zijn gewaarborgd en worden hoog gewaardeerd;*
- *in de meest extensief gebruikte delen van de Waddenzee, met name de oostelijke Waddenzee, is de rust blijvend gewaarborgd;*
- *de vrije migratie van aquatische organismen tussen de Waddenzee en het zoete binnenwater is gegarandeerd. Op meerdere plaatsen zijn zoet-zoutgradiënten aanwezig. Bij de inrichting van nieuwe gradiënten is in ieder geval aandacht besteed aan landschappelijke en recreatieve aspecten;*
- *de flora en fauna zijn rijk, gevarieerd en in hoeveelheden aanwezig zoals die ook voor de periode van eutrofiëring aanwezig waren;*
- *zeezoogdieren, vissen en (trek)vogels zijn duurzaam verzekerd van voldoende voedsel en rust- en voortplantingsgebieden;*
- *de waterkwaliteit is zodanig dat flora en fauna zich optimaal kunnen ontwikkelen;*
- *de milieubelasting op de Waddenzee veroorzaakt door militaire activiteiten is verminderd;*
- *het areaal meer natuurlijke kwelders is vergroot;*
- *de verstoring van de bodem is zodanig beperkt dat ongestoorde natuurlijke mosselbanken en zeegrasvelden voorkomen. Het areaal aan mosselbanken met een natuurlijke dichtheid en het areaal aan zeegrasvelden is vergroot;*
- *cultuurhistorische waarden, ofwel de in de (zee)bodem aanwezige archeologische waarden en de voor het waddengebied karakteristieke cultuurhistorische elementen en structuren, zijn goed bewaard gebleven.*

Bron: Ministerie van VROM (2006a), Investeringsplan Waddenfonds, pagina 5

Doelstelling 2: Externe bedreigingen

De tweede doelstelling die het kabinet heeft geformuleerd is gericht op het verminderen of wegnemen van externe bedreigingen van de natuurlijke rijkdom van de Waddenzee. Bij externe bedreigingen moet met name gedacht worden aan schade door scheepsrampen, schade door de introductie van ecosysteemvreemde soorten (exoten) zoals de Japanse oester en de gevolgen van een versnelde zeespiegelstijging (Ministerie van VROM, 2006a).

Het Waddenfonds dient bij te dragen aan het verminderen of wegnemen van deze externe bedreigingen. Hierbij worden de volgende, in het investeringsplan Waddenfonds samengevatte, lange termijn doelen (tot 2030) uit de PKB Derde Nota Waddenzee in acht genomen:

- *de Waddenzee blijft zoveel mogelijk gevrijwaard van bedreigingen. De gevolgen van (mogelijke) bedreigingen voor de natuurwaarden in de Waddenzee worden geminimaliseerd;*
- *de veiligheid tegen overstroming is duurzaam gehandhaafd. De primaire waterkering blijft voldoen aan de eisen van de Wet op de waterkering;*

- *de luchtverbinding tussen eilanden en vasteland ten behoeve van de veiligheid en gezondheid van de inwoners van de waddeneilanden is gegarandeerd. De stilte en rust boven de Waddenzee worden gegarandeerd doordat alleen boven een bepaalde hoogte gevlogen mag worden.*

Bron: Ministerie van VROM (2006a), Investeringsplan Waddenfonds, pagina 7

Doelstelling 3: Een duurzame economische ontwikkeling en energiehuishouding

De derde doelstelling valt uiteen in twee delen. Volgens het Investeringsplan Waddenfonds dient het Waddenfonds bij te dragen aan het vergroten van de kansen voor duurzame sociaal-economische ontwikkeling in het Waddengebied. Hierdoor moet in het Waddengebied de werkgelegenheid vergroot, het bruto regionaal product verhoogd en de economische structuur verbeterd worden. Ten tweede dient het Waddenfonds bij te dragen aan een toename van de productie van duurzame energie en een vergroting van het aandeel van duurzame energie in de totale energieproductie in het Waddengebied en direct aangrenzende gebieden (Ministerie van VROM, 2006a). Hierbij worden de volgende, in het investeringsplan Waddenfonds samengevatte, lange termijn doelen (tot 2030) uit de PKB Derde Nota Waddenzee in acht genomen:

- *de economische bedrijvigheid in en rond de Waddenzee biedt de bevolking werk en inkomen en heeft een duurzaam karakter;*
- *de in de regio aan energie gerelateerde kennis en werkgelegenheid is behouden gebleven dan wel uitgebreid. In zijn aard is deze kennis en werkgelegenheid echter veel meer verbonden aan duurzame vormen van energie (= toegevoegd vanuit het waddenfonds);*
- *er is een situatie bereikt van duurzaam toerisme die ecologisch houdbaar, economisch levensvatbaar en sociaal acceptabel is. In het waddengebied is een optimale natuur- en landschapsbeleving mogelijk;*
- *de Waddenzee wordt benut voor diverse vormen van visserij op een dusdanige wijze dat zich een rijke en gevarieerde visstand heeft ontwikkeld en dat de overige (bodem)fauna en (bodem)flora en de landschappelijke kwaliteiten van de Waddenzee hier niet onder lijden;*
- *de waddenzeehavens hebben zich duurzaam ontwikkeld op een wijze die recht doet aan hun specifieke ligging en mogelijkheden. Hierbij hebben de havens zich op een afgestemde manier gedifferentieerd en gespecialiseerd;*
- *de bereikbaarheid van de havens in en grenzend aan de Waddenzee is gewaarborgd;*
- *de traditionele belangen van de lokale bevolking in het waddengebied in de vorm van diverse vormen van duurzaam kleinschalig historisch medegebruik van natuurlijke hulpbronnen zijn gewaarborgd. Hiermee is bijgedragen aan de positieve beleving van het gebied.*

Bron: Ministerie van VROM (2006a), Investeringsplan Waddenfonds, pagina's 7 – 8

Doelstelling 4: Duurzame Kennishouding

De vierde geformuleerde doelstelling betreft de ontwikkeling van een duurzame kennishuishouding in het Waddengebied. Het Waddenfonds dient in dit kader bij te dragen aan een viertal zaken. Dit zijn het verbeteren van de kennishuishouding, het operationaliseren en verspreiden van kennis van het ecosysteem, het sociale- en

economische systeem van het Waddengebied op trilaterale basis en de samenhang tussen voorgaande drie systemen. In het PKB Derde Nota Waddenzee zijn geen doelen met betrekking tot kennishouding geformuleerd. Deze vierde doelstelling is nodig om de andere drie doelstellingen te kunnen realiseren. Een goede kennishuishouding is noodzakelijk om consistent en integraal beleid voor de Waddenzee te kunnen opstellen en uitvoeren. Deze vierde doelstelling zal worden gerealiseerd door de oprichting van een Waddenacademie. Deze Waddenacademie zal gehuisvest worden in Leeuwarden. Het is de bedoeling dat deze instelling zal worden ingebed bij de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW). Één van de initiatiefnemers van de oprichting van een Waddenacademie is de provincie Friesland. Zij zal tevens optreden als cofinancier van het project (Van Vierssen et al, 2007).

5.2 Voorwaarden waaraan in elk geval moeten worden voldaan

1. Passen binnen wettelijke- en beleidskaders

Projectvoorstellen moeten in ieder geval passen binnen de van kracht zijnde wettelijke kaders. Er moet voldaan worden aan de regelgeving uit het PKB Derde Nota Waddenzee, de Natuurbeschermingswet 1998, de Kaderrichtlijn water en de (EU)regels omtrent staatssteun. Daarnaast moeten voorstellen voldoen aan het investeringsplan Waddenfonds en de hierin opgenomen ontwikkelingsperspectieven voor het Waddengebied (de doelen uit het PKB). Verder moeten ze bijdragen aan de realisatie van de vier, in de Wet op het Waddenfonds vastgelegde, doelstellingen. Tot slot moeten projectvoorstellen in lijn zijn met de in de ministeriële regeling bepaalde vereisten (Ministerie van VROM, 2006a) (Ministerie van VROM, 2006c).

2. Gebiedsbegrenzing

Investerings uit het Waddenfonds moeten direct of indirect op het Waddengebied betrekking hebben. Het Waddengebied wordt in de PKB Derde Nota Waddenzee gedefinieerd als de Waddenzee, de Waddeneilanden, de zeegaten tussen de eilanden, de Noordzeekustzone tot 3 zeemijl uit de kust en de Nederlandse vastelandsgemeenten die aan de Waddenzee grenzen. Binnen de categorie duurzame economische ontwikkeling is, voor activiteiten die gericht zijn op een substantiële transitie naar een duurzame energiehuishouding, gekozen voor een ruimere gebiedsbegrenzing. Bij dergelijke activiteiten is de gebiedsbegrenzing ‘het Waddengebied en direct aangrenzende gebieden’. Dit houdt in dat investeringen uit het Waddenfonds in duurzame energie betrekking kunnen hebben op het Waddengebied, maar ook op de gehele provincies Groningen en Friesland en de Kop van Noord-Holland (Ministerie Van VROM, 2006a). Deze ruimere gebiedsbegrenzing voor het onderdeel duurzame energie is tot stand gekomen na lobbyen van de Stichting Energie Valley en tevens op verzoek van het ministerie van Economische Zaken, dat betrokken is bij het Energy Valley project.

3. Additionele activiteiten

Investerings uit het Waddenfonds zijn alleen bedoeld voor additionele activiteiten in het Waddengebied. Volgens de Wet op het Waddenfonds gaat het hierbij om ‘activiteiten anders dan reguliere investeringen of beheers- of onderhoudswerken’. Reguliere

activiteiten of het wegwerken van achterstanden bij reguliere activiteiten kunnen niet in aanmerking komen voor geld uit het Waddenfonds (Ministerie van VROM, 2006c).

4. Zelfstandig beheren en exploiteren

Projectvoorstellen waarvan de exploitatie niet kan worden gerealiseerd zonder blijvende financiering uit het Waddenfonds komen niet in aanmerking voor subsidie. Na realisatie van een project zal de initiatiefnemer de exploitatie- en beheerskosten zelf moeten bekostigen (Ministerie van VROM, 2006c).

5. Sprake van marktfaalen

Een projectvoorstel komt pas in aanmerking voor subsidie uit het Waddenfonds indien aangetoond kan worden dat er sprake is van marktfaalen. Er moet aangetoond worden dat marktwerking niet tot een optimale situatie leidt en dat om deze reden overheidsinterventie in de vorm van investeringen uit het Waddenfonds gewenst is (Ministerie van VROM, 2006c).

6. Minimale omvang project

Projecten die in aanmerking willen komen voor geld uit het Waddenfonds moeten een minimumomvang hebben. De reden is het voorkomen van een te grote versnippering en te hoge uitvoeringskosten. In principe komen om deze reden alleen projecten die minimaal € 200.000 aan subsidie omvatten in aanmerking voor subsidie. Projecten van een kleinere omvang mogen geclusterd worden tot een omvang van minimaal € 200.000 subsidie, mits zij deel uitmaken van een samenhangend thema- of gebiedsgericht programma. Het drempelbedrag is geen keiharde voorwaarde, er zijn beargumenteerde uitzonderingen mogelijk. Onderzoeksprojecten en experimenten hebben niet te maken met een drempelbedrag (Ministerie van VROM, 2006c) (Kamerstuk 30 594: nr. 13, 2006).

7. Vereiste cofinanciering

Voor projectvoorstellen ten bate van de doelstelling 'duurzame economische ontwikkeling en energiehuishouding' geldt dat de cofinanciering minimaal 60% moet bedragen. Het aandeel van het subsidiebedrag in de totale investering is dan maximaal 40%. Voor projecten die ten goede komen aan de drie overige doelstellingen geldt een minimale cofinanciering van 10%. Bij deze projecten kan het aandeel van het subsidiebedrag oplopen tot maximaal 90% (Ministerie van VROM, 2006a).

De co-financier van een project kan zowel de initiatiefnemer van het project als een andere financieringsbron zijn. De co-financier kan bovendien zowel publiek als privaat zijn. Voorbeelden van co-financieringsbronnen zijn EU-fondsen, bijdragen uit het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG), bijdragen door regionale overheden of instanties en particulieren (Kamerstuk Rijksbegroting 2007, 2006).

Tot slot is in dit kader artikel 6, tweede lid uit de Wet op het Waddenfonds van belang. Hier staat het volgende:

Onze Minister kan, in overeenstemming met Onze Minister of Ministers wie het mede aangaat, het vereiste van cofinanciering buiten toepassing laten of daarvan afwijken voor zover toepassing gelet op de belangen die deze wet beoogt te bevorderen en gelet op de concrete omstandigheden van het geval, voor de aanvrager een onredelijke eis zou zijn.

Bron: Ministerie van VROM (2006c), Wet op het Waddenfonds, artikel 6, tweede lid

Dit is in lijn met het, door de minister van VROM, overgenomen advies van de Raad voor de Wadden om ruimhartig om te gaan met de toepassing van minimaal 10% cofinanciering bij natuurprojecten (Ministerie van VROM, 2006a).

5.3 Wegingscriteria bij de beoordeling van projectvoorstellen

Projectvoorstellen die voldoen aan de hiervoor genoemde voorwaarden komen in principe in aanmerking voor financiering uit het Waddenfonds. Echter, bij dergelijke subsidiefondsen is in de regel sprake van teveel projectvoorstellen in vergelijking met de altijd beperkte financiële middelen om deze uit te voeren. Er zal daarom moeten worden afgewogen welke voorstellen de voorkeur genieten. In het geval van het Waddenfonds is besloten om eerst te toetsen of projectvoorstellen in aanmerking komen voor financiering uit het Waddenfonds en om vervolgens de positief beoordeelde projecten in een rangorde te plaatsen. Dit laatste wordt gedaan door middel van een aantal voorkeurscriteria die hiervoor zijn geformuleerd. Het gaat hierbij in ieder geval om de volgende criteria:

Mate van bijdragen aan meer dan één doelstelling

De overheid streeft een integraal Waddenzeebeleid na. Om deze reden hecht zij er waarde aan dat projectvoorstellen aantoonbaar bijdragen aan meer dan één van de vier geformuleerde doelstellingen. Dit is vastgelegd in de Wet op het Waddenfonds. De minister van VROM heeft in mei 2007 aangegeven dat wat haar betreft, in het ideale geval, alle projecten mengvormen zijn. Dit wil zeggen dat zij allemaal meerdere doelstellingen zouden moeten dienen (Kamerstuk: Vragenuur Tweede Kamer 22 mei 2007).

Mate van bijdragen aan de prioriteiten

Projectvoorstellen worden hoger gewaardeerd indien zij aantoonbaar bijdragen aan de investeringsprioriteiten zoals verwoord in het uitvoeringsplan Waddenfonds. Deze prioriteiten zijn eveneens weergegeven in Bijlage 7.

De toekomstwaarde van de beoogde activiteiten

Projectvoorstellen krijgen een grotere waardering naarmate het saldo van de maatschappelijke kosten en baten gunstiger is. Projecten waar de maatschappij per saldo het meeste bij gebaat is, krijgen voorrang boven projecten met een minder gunstig saldo.

Het draagvlak voor beoogde activiteiten in het Waddengebied

De overheid wil rekening houden met de bevolking in het Waddengebied. Gelijkaardige projecten met een groot draagvlak onder de bevolking hebben de voorkeur boven minder populaire projecten.

De mate van cofinanciering

Projecten moeten deels worden gefinancierd door middel van cofinanciering. Voor economische projecten is het cofinancieringspercentage 60% en voor niet-economische projecten is het 10%. Initiatieven waarbij een groter deel van de totale kosten voor rekening van de co-financier komt hebben de voorkeur. De reden is dat een groot cofinancieringspercentage duidt op een rendabel project dat op veel draagkracht kan rekenen, getuige de wil om in het project te investeren.

Conclusie: Beoordeling van de inhoud van het Waddenfonds

Het kabinet heeft bepaald dat het Waddenfonds zal worden aangewend voor de subsidiëring van activiteiten die bijdragen aan één of meer van de vier door het kabinet geformuleerde doelstellingen. Het kabinet heeft geen concrete voorstellen gedaan voor projecten die voor subsidiëring in aanmerking komen. Deze voorstellen zullen door derden worden ingediend. Het kabinet heeft zich beperkt tot het formuleren van lange termijn doelen (tot 2030) voor het Waddengebied (paragraaf 5.1), het formuleren van suggesties voor investeringen en het formuleren van onderwerpen van investeringen die in de ogen van het kabinet prioritair zijn (Bijlage 7). Deze formuleringen blijven echter vrij abstract. Omdat er door het kabinet geen concrete voorstellen zijn geformuleerd en er nog niet bekend is welke, door derden ingediende, projectvoorstellen positief zijn beoordeeld en in de toekomst nog zullen worden, blijft het onduidelijk waar het geld uit het Waddenfonds precies naar toe zal gaan.

Met betrekking tot de derde doelstelling van het Waddenfonds is het van belang om vast te stellen dat het hierbij nadrukkelijk gaat om duurzame investeringen. Het gaat om een duurzame economische ontwikkeling in het Waddengebied en een transitie naar een duurzame energiehuishouding. Het kabinet zegt hier in het Investeringsplan Waddenfonds het volgende over:

Doelstelling m.b.t. een duurzame economische ontwikkeling in het waddengebied en een transitie naar een duurzame energiehuishouding:

Het fonds dient bij te dragen aan de vergroting van de kansen voor duurzame sociaal-economische ontwikkeling in het waddengebied en daarmee de werkgelegenheid in het gebied te vergroten, het bruto regionaal product te verhogen en de economische structuur te verbeteren

Bron: Ministerie van VROM (2006), Investeringsplan Waddenfonds, pagina 8.

Het kabinet wil met de duurzame investeringen ten bate van de derde doelstelling dus vrij forse resultaten behalen, namelijk een vergroting van de werkgelegenheid, een verhoging van het BRP en een verbetering van de economische structuur. De eis dat investeringen een duurzaam karakter moeten hebben levert echter een forse beperking op van de mogelijkheden om tot deze resultaten te komen. Veelbelovende projecten die niet aan het vereiste van duurzaamheid voldoen zullen bij voorbaat afvallen. Deze projecten hadden echter mogelijk een grote bijdrage kunnen leveren aan het behalen van de gewenste verbeteringen van de drie genoemde economische indicatoren.

6

De Financiële kenmerken van het Waddenfonds

6.1 Nadeelcompensatie kokkelvisserij

Het kabinet heeft voor de periode 2008 – 2027 een bedrag van € 800 miljoen beschikbaar gesteld voor investeringen in het Waddengebied. Een deel van dit geld wordt gebruikt voor het uitkopen van de mechanische kokkelvisserij in de Waddenzee. Deze vorm van visserij is vanaf 2005 niet meer toegestaan in de Waddenzee. De totale (bruto) nadeelcompensatie die de kokkelvisserij ontvangen is € 122,435 miljoen. Het gaat hierbij slechts om een klein aantal bedrijven. Van de 37 vergunningen voor mechanische kokkelvisserij in de Waddenzee waren er 34 in handen van vier geïntegreerde vis- en verwerkingsbedrijven (Heiploeg Shellfish International, Roem van Yerseke, Prins & Dingemanse en Landa Conserven). De overige drie vergunningen waren in handen van drie onafhankelijke vissers (Kik, Visser en Gerdia). Ook kwam er één ander bedrijf in aanmerking voor een vergoeding vanwege een directe betrokkenheid bij de betreffende sector. De Nederlandse kokkelvisserij is geconcentreerd in het Zeeuwse vissersdorp Yerseke. Het overgrote deel van het bedrag voor de nadeelcompensatie is om deze reden niet in het Waddengebied terecht gekomen, maar in Zeeland (Maljers et al, 2005) (Kamerstuk 30 550 XIV: nr. 7, 2006).

6.2 Verdeling van het overige geld uit het Waddenfonds

Na aftrek van de nadeelcompensatie voor de kokkelvisserij blijft er € 677,565 miljoen over voor investeringen in het Waddengebied. Uitgaande van gelijkmatige spreiding van de investeringen over de looptijd van 20 jaar betekent dit dat er jaarlijks een bedrag van € 33,878 miljoen beschikbaar is. Dit bedrag wordt jaarlijks aan het Waddenfonds toegevoegd. De begrotingsstaat kan niet negatief worden. Geld dat in een bepaald jaar niet wordt gebruikt schuift door naar het daarop volgende jaar. Uit de begrotingsstaat van het Waddenfonds voor het jaar 2007 valt de jaarlijkse verdeling van het budget van het Waddenfonds over de vier doelstellingen af te lezen. In Tabel 6.1 hieronder is de verdeling van het geld over de vier doelstellingen schematisch weergegeven.

Tabel 6.1 De jaarlijkse verdeling van het budget van het Waddenfonds volgens de begrotingsstaat van het Waddenfonds voor 2007 (bedragen x € 1000)

Verminderen of wegnemen van externe bedreigingen v/d natuurlijke rijkdom van de Waddenzee	1.980
Ontwikkelen van een duurzame kennishuishouding t.a.v. het Waddengebied	1.320
Vergroten en versterken v/d natuur- en landschapswaarden v/h Waddengebied	14.850
Bevorderen van een duurzame economische ontwikkeling in het Waddengebied en een substantiële transitie naar een duurzame energiehuishouding in het Waddengebied en direct aangrenzende gebieden	14.850
Beheers- en uitvoeringskosten	878
Totale bestedingen	33.878

Bron: Kamerstuk Rijksbegroting 2007 (2006), Begrotingsstaat Waddenfonds

De bovenstaande verdeling van het budget is als volgt tot stand gekomen. Van het jaarlijks beschikbare bedrag wordt 10% apart gehouden voor projecten die corresponderen met de eerste twee doelstellingen. De verdeling hierbij is dat 6% van het budget ten bate komt van de doelstelling ‘externe bedreigingen’ en 4% van het budget ten bate komt van de doelstelling ‘kennishuishouding’. Vervolgens wordt er een bedrag gereserveerd voor beheers- en uitvoeringskosten. Hierna wordt het resterende bedrag gelijkmatig over de twee resterende doelstellingen verdeeld. Hierbij wordt niet ten koste van alles gestreefd naar een jaarlijks gelijke verdeling, maar men let op een evenwichtige verdeling op lange termijn.

6.3 Cofinanciering en de totale investeringsimpuls

Uit Tabel 6.1 blijkt dat er, na aftrek van de beheers- en uitvoeringskosten, jaarlijks € 33 miljoen daadwerkelijk beschikbaar is voor subsidiëring van projecten.

Met de gegevens in Tabel 6.1 en de cofinancieringspercentages kunnen de minimale totale investeringen, die als gevolg van de instelling van het Waddenfonds gedaan worden in het Waddengebied, worden bepaald. Deze cijfers zijn hieronder in Tabel 6.2 weergegeven.

Uit Tabel 6.2 volgt dat de totale investeringsimpuls die de instelling van het Waddenfonds over haar gehele looptijd tot stand zal brengen naar verwachting minimaal € 1,15 miljard zal bedragen. Hiervan komt bijna de helft ten goede aan de doelstelling ‘Duurzame economie / energie’. Dit is het gevolg van het hogere percentage cofinanciering dat vereist is voor projecten in deze categorie.

Tabel 6.2 De minimale totale investeringsimpuls als gevolg van de instelling van het Waddenfonds (bedragen x € 1000)

	Minimale Cofinanciering	Jaarlijks Subsidie Budget	Minimale Jaarlijkse Investing	Minimale Totale Investing
'Externe bedreigingen'	10%	1.980	2.200	44.000
'Kennishuishouding'	10%	1.320	1.467	29.333
'Natuur- & landschapswaarden'	10%	14.850	16.500	330.000
'Duurzame economie / energie'	60%	14.850	37.125	742.500
Totale investeringsimpulsen			57.292	1.145.833

6.4 Contante waarde van de subsidies en totale investeringen

Het Waddenfonds heeft een looptijd van 20 jaar (2008 – 2027). Gedurende deze periode worden subsidies verstrekt voor projecten. De eerste subsidies worden in 2008 verstrekt. Dit betekent een vertraging van 1 jaar ten opzichte van de oorspronkelijke planning. In de vorige paragraaf is bepaald dat het hierbij gaat om een gemiddelde jaarlijkse subsidie van € 33 miljoen. Het kabinet heeft er bij de vaststelling van de grootte van het Waddenfonds voor gekozen om de gevolgen die inflatie op de reële waarde van het fonds heeft, buiten beschouwing te laten.

De netto contante waarde (NCW) van het Waddenfonds is de waarde die het Waddenfonds heeft nadat voor de inflatie van de komende 20 jaar is gecorrigeerd. Om de NCW te bepalen wordt uitgegaan van een jaarlijkse subsidie van € 33 miljoen. De jaarlijkse inflatiecijfers zullen geschat moeten worden. Uit cijfers van het CBS blijkt dat de gemiddelde inflatie van de afgelopen 20 jaar (1987 – 2006) 2,17% is geweest. De Europese Centrale Bank hanteert de regel van maximaal 2% inflatie, maar landen komen hier geregeld boven. De overheid hanteert sinds 2007 een risicovrije, reële discontovoet van 2,5% in maatschappelijke kosten-batenanalyses (Werkgroep Actualisatie Discontovoet, 2007).

In Tabel 6.3 hieronder zijn voor diverse inflatiepercentages de bijbehorende NCW 's weergegeven.

Tabel 6.3 De netto contante waarde van het Waddenfonds voor enkele inflatiepercentages (bedragen in miljoenen euro's)

inflatie (%)	1	2	2,17	2,5	3
NCW	595,50	539,60	530,85	514,44	490,96

Uit Tabel 6.3 blijkt dat de NCW van het Waddenfonds duidelijk lager is dan het nominale bedrag van € 660 miljoen subsidie. Wanneer de, door de overheid gebruikte, discontovoet van 2,5% wordt gehanteerd is de NCW bijna € 150 miljoen euro lager. Dit komt met name door de lange looptijd van het Waddenfonds. Bij een discontovoet van 2,5% staat

de € 33 miljoen subsidie die in 2027 verstrekt zal worden gelijk aan een subsidiebedrag van € 20,14 miljoen in 2007. Inflatie heeft een wat grotere invloed op de economische projecten, omdat deze vanwege de staatssteunperikelen later van start zullen gaan dan de ecologische projecten.

6.5 Conclusie

Gedurende de gehele looptijd van 20 jaren van het Waddenfonds zal er € 660 miljoen in het Waddengebied worden geïnvesteerd. Jaarlijks zal er € 33 miljoen in het Waddengebied worden geïnvesteerd. Voor zowel investeringen in de ecologie en economie van het Waddengebied is jaarlijks € 14,85 miljoen beschikbaar. Wanneer ook de cofinanciering wordt meegeteld is het totale, in het Waddengebied geïnvesteerde bedrag beduidend groter. Inclusief cofinanciering wordt er gedurende de looptijd van 20 jaren € 330 miljoen in de ecologie en € 742,5 miljoen in de economie van het Waddengebied geïnvesteerd. De contante waarde van de vanuit het Waddenfonds beschikbare subsidiebedragen is bij een discontovoet van 2,5% ongeveer € 514 miljoen.

7

Toegevoegde waarde van het Waddenfonds voor de economie van het Waddengebied

7.1 Een vergelijking met de bestaande subsidiefondsen

Het Waddenfonds verschilt op verschillende punten met de zes lopende subsidiefondsen die in hoofdstuk 3 zijn besproken. De belangrijkste verschillen worden in deze paragraaf toegelicht. Ten eerste valt op dat alle besproken subsidiefondsen gericht zijn op het geven van steun aan de drie Noordelijke provincies Groningen, Friesland en Drenthe, of aan Nederland als geheel, waarbij in het laatste geval soms regionale programma's worden opgesteld. Het Waddenfonds is het enige grote subsidiefonds in het Noorden dat bedoeld is voor een kleiner, specifiek gebied, namelijk het Waddengebied. Een tweede verschil is de looptijd van de subsidiefondsen. Met uitzondering van het FES en het Regiospecifiek Pakket ZZL zijn de besproken subsidiefondsen van relatief korte duur. Vier van de zes programma's hebben een lengte van ten hoogste zeven jaren. Het is vooraf onduidelijk of de programma's een vervolg zullen krijgen en hoe dat vervolg er dan eventueel uit zal gaan zien. Het Waddenfonds daarentegen heeft een gegarandeerde looptijd van 20 jaren. Dat zorgt voor zekerheid op de langere termijn. Er kunnen vanwege deze zekerheid lange termijn plannen gemaakt worden en projectvoorstellen kunnen gemakkelijker onderdeel worden van langer lopende programma's. Ook uit de gehouden interviews is gebleken dat de relatief lange looptijd als een duidelijk voordeel wordt gezien. Tot slot valt op dat alleen in het geval van het Waddenfonds sprake is van zowel op grote schaal investeren in natuur als in economie. In tegenstelling tot de andere besproken subsidiefondsen wordt er niet hoofdzakelijk geïnvesteerd in of economie of ecologie, maar in beiden.

7.2 Economische sectoren die het kabinet kansrijk acht voor subsidie vanuit het Waddenfonds

Op basis van een aantal door het door het kabinet uitgebrachte plannen en nota's kan een beeld verkregen worden van de economische sectoren die het kabinet kansrijk acht voor het verkrijgen van subsidies vanuit het Waddenfonds. Het gaat hierbij om het Investeringsplan Waddenfonds, Uitvoeringsplan Waddenfonds, de door het kabinet in de PKB Waddenzee geformuleerde lange termijn doelen voor het Waddengebied, de Nota Ruimte en de Nota Pieken in de Delta. Daarnaast hebben de, voor dit onderzoek afgenomen, interviews dit beeld verder verscherpt.

Ten eerste zijn er kansen voor een tweetal duurzame onderdelen van de landbouwsector in het Waddengebied. Dit zijn twee zeer onderscheiden richtingen die beiden nadrukkelijk worden genoemd door het kabinet. Ten eerste lijken projectvoorstellen die zich richten op streekgebonden producten een goede kans te maken. In het

Investeringsplan Waddenfonds (2006) heeft het kabinet aangegeven dat dergelijke projecten binnen de doelstelling ‘duurzame economische ontwikkeling en energiehuishouding’ prioritair zijn (zie ook Bijlage 7). Ten tweede is de sector agribusiness/lifesciences in de Nota Pieken in de Delta (2004) benoemd tot één van de vijf peilers van de Noordelijke economie en worden door het kabinet diverse duurzame projecten binnen deze sector als kansrijk bestempeld.

Ten tweede zijn er kansen voor de sector duurzame energie. Het Rijk heeft het Energy Valley project uitgeroepen tot één van de vijf peilers van de Noordelijke economie (Ministerie van Economische Zaken, 2004c). Ook in het Investeringsplan Waddenfonds (2006) heeft het Rijk aangegeven de duurzame energiesector als kansrijk te zien bij het verstrekken van subsidies. Uit de door het Rijk geformuleerde investeringsuggesties en prioritaire projectonderwerpen (zie Bijlage 7) blijkt dat diverse projectonderwerpen op het gebied van duurzame energie de interesse van het Rijk hebben en als prioritair worden beschouwd. Investeringsplan vanuit het Waddenfonds in de duurzame energiesector zijn niet gebonden aan het Waddengebied, maar mogen tevens in de gehele provincies Groningen en Friesland plaatsvinden.

Tot slot zijn er duidelijke kansen voor de (duurzame) toeristische sector in het Waddengebied. Toerisme is een belangrijke economische activiteit in het Waddengebied. Toeristen komen naar het Waddengebied voor de rust en de natuur en daarom is er een duidelijk verband tussen deze sector en de ecologie van het Waddengebied. Het Rijk heeft in het Investeringsplan Waddenfonds (2006) aangegeven dat de sector toerisme als kansrijk wordt gezien als subsidiabele partij. Het Rijk heeft diverse duurzame toeristische projectonderwerpen als prioritair bestempeld (zie Bijlage 7).

7.3 Toegevoegde waarde van het Waddenfonds voor de drie kansrijke sectoren

In de vorige paragraaf zijn een drietal sectoren benoemd die door het kabinet als kansrijk worden aangemerkt. In deze paragraaf zal worden nagegaan in hoeverre deze sectoren profiteren van subsidies vanuit de in hoofdstuk 3 besproken lopende subsidiefondsen. Op deze wijze kan worden nagegaan in hoeverre het Waddenfonds een toegevoegde waarde heeft of juist voortborduurde op bestaande subsidiefondsen.

De eerste sector die werd onderscheiden is de landbouwsector. Binnen deze sector zijn twee onderdelen in de ogen van het kabinet kansrijk. Ten eerste de productie van streekgebonden producten in het Waddengebied. Dit is een onderdeel dat niet of nauwelijks in aanmerking komt voor subsidie uit één van de zes lopende subsidiefondsen. Wat betreft het onderdeel agribusiness/lifesciences, dit onderdeel van de landbouwsector is benoemd tot één van de vijf Noordelijke pieken die vanuit het Koers Noord Programma voor subsidies in aanmerking komen.

De tweede onderscheiden sector is de duurzame energiesector. Deze sector komt in aanmerking voor subsidies vanuit meerdere fondsen. Ten eerste is de energiesector benoemd tot één van de vijf Noordelijke pieken en komt zodoende in aanmerking voor subsidie vanuit het Koers Noord Programma. Daarnaast is het voor de sector mogelijk om

vanuit het Regiospecifiek Pakket ZZL en doelstelling 2 van de Europese Structuurfondsen voor subsidie in aanmerking te komen. Dat er vanuit het Waddenfonds ook nadrukkelijk op de duurzame energiesector wordt ingezet is daarom geen specifieke toegevoegde waarde, maar een aanvulling op de reeds bestaande subsidiefondsen.

De duurzame toeristische sector kan beperkt profiteren van subsidiegelden uit het ILG. Maar aangezien de duurzame toeristische sector niet of nauwelijks kan profiteren van subsidies uit bijvoorbeeld het FES, het Koers Noord Programma of de Europese Structuurprogramma's heeft het Waddenfonds voor deze sector een duidelijk toegevoegde waarde. De duurzame toeristische sector kan, behalve van subsidies vanuit het economische deel van het Waddenfonds, indirect profiteren van subsidies vanuit het ecologische deel van het Waddenfonds. Een opwaardering van de ecologische waarden van het gebied kan leiden tot meer interesse voor toeristische en recreatieve activiteiten in het gebied.

7.4 Multipliereffecten van investeringen vanuit het Waddenfonds

Om de impact van de investeringen vanuit het Waddenfonds op de economie van het Waddengebied in te schatten zijn de grootte van de multipliereffecten van deze investeringen van belang. Wanneer er in een regio wordt geïnvesteerd zal het uiteindelijke effect van deze investering uitgedrukt in geld groter zijn dan het oorspronkelijke investeringsbedrag, omdat er een kettingreactie van economische activiteiten zal plaatsvinden. De investeringsmultiplier geeft weer hoeveel keer het investeringsbedrag vermenigvuldigd wordt. Het geeft daarom aan hoe vaak het oorspronkelijke investeringsbedrag in de uiteindelijke toename van het BRP past. Op voorhand is de omvang van de investeringsmultiplier van het Waddenfonds natuurlijk niet bekend. Wel kan er geschat worden welke sectoren en investeringsopties naar verwachting hoge dan wel lage multiplier zullen hebben.

Over het algemeen kan gesteld worden dat investeringen in ecologische projecten gepaard zullen gaan met lagere multipliereffecten vergeleken met investeringen in economische projecten. Investeringen in ecologische projecten zullen vrijwel geen economische kettingreactie veroorzaken, omdat deze investeringen niet tot een directe verhoging van inkomen zal leiden. Dit in tegen stelling tot investeringen in economische projecten. Deze zullen over het algemeen leiden tot een verhoging van inkomen en zullen zodoende een kettingreactie in gang zetten waardoor de impact op de economie veel groot is. Uit voorgaande hoofdstukken is echter gebleken dat economische projecten die voor subsidie vanuit het Waddenfonds in aanmerking willen komen moeten voldoen aan het vereiste dat ze duurzaam zijn. Deze beperking leidt ertoe dat de multipliereffecten van economische projecten gemiddeld genomen lager zullen zijn dan wanneer deze beperking er niet zou zijn.

7.5 Conclusie

Het Waddenfonds onderscheidt zich op drie manieren van andere, voor Noord-Nederland relevante, lopende subsidiefondsen. Het fonds is specifiek bedoeld voor het

Waddengebied, de looptijd is met 20 jaren relatief lang en vanuit het fonds zijn investeringen in zowel economie als ecologie mogelijk. Op basis van plannen en nota's van het kabinet met betrekking tot het economische deel van het Waddenfonds kan geconcludeerd worden dat met name de economische sectoren landbouw, energie en toerisme in aanmerking komen voor subsidie vanuit het Waddenfonds. Een belangrijk vereiste hierbij is dat de investeringen duurzaam moeten zijn. Het gevolg hiervan is dat de multipliereffecten van de investeringen in de economie van het Waddengebied naar verwachting lager zullen zijn dan in het geval dat deze duurzaamheidsis niet zou gelden.

De sector toerisme komt niet of nauwelijks in aanmerking voor subsidies vanuit de zes andere lopende fondsen die zijn besproken. Voor de sector landbouw zijn ook andere fondsen relevant, maar het is onduidelijk of vanuit deze fondsen ook in het Waddengebied wordt geïnvesteerd. Tot slot wordt er vanuit meerdere fondsen geïnvesteerd in de Noordelijke energiesector. Het Waddenfonds is wat betreft de energiesector een aanvulling op de reeds ruim aanwezige subsidiemogelijkheden voor deze sector.

Deel IV

Conclusies

8

Conclusie

Dit onderzoek is gericht op het beantwoorden van de volgende hoofdvraag:

Welke invloed zal het Waddenfonds hebben op de economie van het Waddengebied?

Om tot beantwoording van deze deelvraag te komen zijn in dit onderzoek een zevental deelvragen geformuleerd. De antwoorden op deze zeven deelvragen zullen hieronder kort besproken worden. Vervolgens kan de hoofdvraag van dit onderzoek worden beantwoord.

Wat is de sociaal-economische structuur van het Waddengebied?

De economische ontwikkeling van het Waddengebied blijft achter bij de economische ontwikkeling van Nederland. Het Waddengebied kent een teruglopend inwoneraantal. Daarnaast kenmerkt het gebied zich door de aanwezigheid van relatief weinig banen, een relatief hoge werkloosheid en meer uitkeringen per hoofd van de beroepsbevolking. Het gemiddelde inkomen per inwoner in het Waddengebied is lager dan het landelijk gemiddelde. Op basis van de beschreven sociaal-economische structuur kan geconcludeerd worden dat de economie van het Waddengebied verbetering behoeft. De instelling van een subsidiefonds voor economische projecten in het Waddengebied kan hier aan bijdragen.

In hoeverre kan het Waddengebied gezien worden als een ‘natural resource-based economy’ en wat betekent dit voor de aanpak van de economische structuurversterking?

De economie van het Waddengebied kan niet gezien worden als een klassiek voorbeeld van een ‘natural resource-based economy’, maar er is wel degelijk een duidelijke band tussen de economie van het Waddengebied en de natuurlijke hulpbronnen van het Waddengebied. Er zijn verschillende categorieën van natuurlijke hulpbronnen, namelijk aanvulbare en niet aanvulbare grondstoffen, verschillende media in het milieu zoals zon, wind en water, maar ook natuur- en landschapswaarden. Er zijn in dit onderzoek een vijftal sectoren onderscheiden die een sterke relatie met de natuurlijke hulpbronnen van het Waddengebied hebben. Dit zijn de sectoren havengebonden industrie, landbouw, recreatie en toerisme, energie en delfstoffen en visserij. Economie en ecologie gaan in het Waddengebied vaak niet hand in hand. Er is regelmatig sprake van tegengestelde belangen. Investerings in economie dan wel ecologie werpen vaak beperkingen op voor de andere partij. Dit is nadelig voor de groei van de economie van het Waddengebied.

Welke reeds bestaande subsidiefonds zijn relevant voor het Waddengebied?

In dit onderzoek zijn voor het Waddengebied de zeven belangrijkste subsidiefonds besproken. Zes van de fonds zijn momenteel nog actief. Vanuit meerdere fonds,

namelijk het Koers Noord Programma, Regiospecifiek Programma ZZL, Doelstelling 2 van de Economische Structuurfondsen en een deel van het FES zijn subsidies beschikbaar voor ruimtelijk-economische projecten in Noord-Nederland. Vanuit het ILG wordt in het bijzonder geïnvesteerd in de Ecologische Hoofdstructuur, waar de Waddenzee en een aantal andere delen van het Waddengebied ook onder vallen. Vanuit het landelijke programma POP wordt geïnvesteerd in de Nederlandse landbouw. Vanuit deze fondsen zijn grote bedragen beschikbaar voor Noord-Nederland. Welk deel van deze bedragen uiteindelijk in het Waddengebied terecht komt is niet na te gaan. Op basis van de wel beschikbare gegevens kan geconcludeerd worden dat dit waarschijnlijk maar een fractie is van de voor het Noorden beschikbare bedragen.

Wat is het voorafgaande besluitvormingstraject en de huidige de status van het Waddenfonds?

Het idee voor het Waddenfonds is voor het eerst geopperd in 2004 door de Adviesgroep Waddenzeebeleid. In de jaren daarna heeft het kabinet het Waddenfonds verder vormgegeven. In 2007 is het Waddenfonds partieel geopend voor niet-economische projecten. In het najaar van 2007 zijn 106 projectvoorstellen ingediend. Het kabinet maakt in mei 2008 bekend welke projecten vanuit het Waddenfonds gesubsidieerd zullen worden. Naar verwachting zal het Waddenfonds in 2008 van start gaan voor economische projecten. In het voorjaar van 2009 zal vervolgens bekend worden welke economische projecten vanuit het Waddenfonds gesubsidieerd zullen worden. Vervolgens zal er 20 jaren lang, jaarlijks een tenderperiode zijn waarin projectvoorstellen kunnen worden ingediend en vervolgens worden beoordeeld. Momenteel zijn er nog geen concrete projecten bekend die vanuit het Waddenfonds worden gesubsidieerd.

Wat is de precieze inhoud van het Waddenfonds?

Het kabinet heeft, om de belangrijkste problemen en uitdagingen van het Waddengebied het hoofd te kunnen bieden, een viertal doelstellingen geformuleerd. Vervolgens heeft het kabinet een aantal lange termijndoelen opgesteld voor het Waddengebied, voor elk van de vier doelstellingen een aantal investeringsuggesties gedaan en aangegeven welke projectthema's prioritair zijn. Het kabinet heeft verder bepaald aan welke voorwaarden projectvoorstellen moeten voldoen en aan de hand van welke criteria de projecten zullen worden getoetst. Al de nota's en plannen van het kabinet inzake het Waddenfonds blijven een vrij hoog abstractieniveau houden. Het blijft daarom onzeker waar het geld uit het Waddenfonds concreet op ingezet zal worden.

Voor projecten die vallen onder de derde doelstelling van het Waddenfonds om te komen tot een duurzame economische ontwikkeling in het Waddengebied en een transitie naar een duurzame energiehuishouding is het voor het kabinet van groot belang dat zij duurzaam zijn. Dit is een forse beperking van de mogelijkheden om de economie van het Waddengebied te stimuleren, omdat door deze beperkende eis veel kansrijke economische projecten buiten de boot vallen. De ambitie van het kabinet om door middel van het Waddenfonds *“bij te dragen aan de vergroting van de kansen voor duurzame sociaal-economische ontwikkeling in het Waddengebied en daarmee de werkgelegenheid in het gebied te vergroten, het bruto regionaal product te verhogen en de economische*

structuur te verbeteren” wordt door het vereiste dat alle projecten duurzaam moeten zijn veel minder haalbaar.

Wat zijn de financiële kenmerken van het Waddenfonds?

Vanuit het Waddenfonds wordt in 20 jaar tijd € 660 miljoen in het Waddengebied geïnvesteerd, wat neerkomt op een jaarlijkse investering van € 33 miljoen. Er zal jaarlijks € 14,85 miljoen in zowel economie als ecologie worden geïnvesteerd. Daarnaast zal er geld gaan naar de doelen externe bedreigingen voor de Waddenzee en een duurzame kennishuishouding. Wanneer ook de cofinanciering wordt meegeteld is het totale, in het Waddengebied geïnvesteerde bedrag beduidend groter, namelijk ongeveer € 1,15 miljard. Inclusief cofinanciering wordt er gedurende de looptijd van 20 jaren € 330 miljoen in de ecologie en € 742,5 miljoen in de economie van het Waddengebied geïnvesteerd. De contante waarde van de vanuit het Waddenfonds beschikbare subsidiebedragen is bij een discontovoet van 2,5% ongeveer € 514 miljoen.

Wat is de toegevoegde waarde van het Waddenfonds voor de economie van het Waddengebied?

Het Waddenfonds onderscheidt op drie manieren van de zes, voor het Waddenfonds relevante subsidiefondsen. Ten eerste is het Waddenfonds specifiek bedoeld voor het Waddengebied, terwijl de andere fondsen voor Nederland of Nederland zijn bedoeld. Ten tweede heeft het Waddenfonds een bovengemiddeld lange looptijd, namelijk 20 jaren. Het derde onderscheid is dat het Waddenfonds bedoeld is voor zowel economie als ecologie, in tegenstelling op de andere besproken fondsen. De duurzame onderdelen van de sectoren landbouw, toerisme en recreatie en energie lijken het meest kansrijk te zijn voor subsidies vanuit het Waddenfonds. Met name de duurzame energiesector profiteert al ruimschoots van subsidies vanuit de andere bestaande subsidiefondsen. Het duurzaamheidsvereiste zal ertoe leiden dat de projecten die binnen deze drie sectoren subsidie zullen ontvangen gemiddeld lagere multipliereffecten zullen hebben. De stimulering van de economie zal daarom niet optimaal gebeuren.

Beantwoording hoofdvraag

Op basis van de bovenstaande beantwoording van de deelvragen kan nu de hoofdvraag, namelijk de vraag welke invloed het Waddenfonds op de economie van het Waddengebied zal hebben, worden beantwoord.

Door middel van het Waddenfonds vloeien er de komende 20 jaren substantiële bedragen naar het Waddengebied, dat tot dusver maar beperkt voor subsidiegelden in aanmerking kon komen. Met deze bedragen kan het Waddengebied een forse impuls krijgen. Een deel van het fonds is gereserveerd voor ecologische projecten die de economie maar in geringe mate kunnen stimuleren. Een ander deel is bedoeld voor economische projecten. Deze projecten moeten echter wel duurzaam zijn. Dit is een forse beperking die een economische structuurversterking voor het Waddengebied ernstig bemoeilijkt. De multipliereffecten van de investeringen uit het Waddenfonds zullen naar verwachting lager zijn dan zonder de gestelde beperkingen. Daarbij komt dat de duurzame energiesector een prominente rol lijkt te gaan innemen binnen het economische deel van het Waddenfonds. Deze sector geniet echter al steun vanuit meerdere subsidiefondsen.

Het kan daarom wenselijk zijn om deze prominente rol wat af te zwakken en meer middelen beschikbaar te stellen voor de overige kansrijke sectoren in het Waddengebied om zo tot een meer evenwichtige economische structuurversterking te komen. Het Waddenfonds lijkt op basis van dit onderzoek geen geschikt instrument voor de verbetering van de economische structuur zoals het kabinet ambieert. Om de economie van het Waddengebied optimaal te kunnen stimuleren is een fonds nodig dat minder beperkingen kent en zich nadrukkelijker richt op het versterken van de economie van het Waddengebied.

Kritische reflectie en vervolgonderzoek

Dit onderzoek is uitgevoerd in een periode waarin het Waddenfonds nog niet actief was. Het fonds is tijdens het onderzoek weliswaar partieel geopend, maar er zijn bij afsluiting van dit onderzoek nog geen subsidies toegewezen aan projecten. Gevolg hiervan is dat het Waddenfonds niet op basis van concrete projecten of resultaten kon worden beoordeeld. Het Waddenfonds is in dit onderzoek beoordeeld op basis van een drietal zaken, namelijk een kritische beschouwing van de invulling die het kabinet aan het Waddenfonds heeft gegeven, de beschikbare vakliteratuur en een eigen visie die is gestoeld op de kennis die ik tijdens mijn jaren als student Economische Geografie heb opgedaan.

Wanneer het Waddenfonds de komende jaren volledig in bedrijf zal zijn, wordt het interessant om het fonds nogmaals kritisch te beoordelen. Over een aantal jaren zal meer duidelijk zijn over welke projecten nu concreet vanuit het Waddenfonds worden gefinancierd en welke effecten deze investeringen hebben op de economie van het Waddengebied.

Literatuurlijst

Beaumais, Olivier en Dimitri Laroutis (2007), *In search of natural resource-based economies: the case of the Seine estuary (France)*, in *Hydrobiologica* 588: pagina's 3 – 11.

Europees Economisch en Sociaal Comité (2004), *Advies van het EESC over de mededeling van de Commissie aan de Raad en het Europees Parlement: Naar een thematische strategie voor het duurzame gebruik van hulpbronnen*, Documentcode: NAT/220; CESE 662, Brussel.

Groot, A.W.M. de, K.H.S. van Buiren, I.W.D. Overtoom en M. Zijl (1998), *Natuurlijk vermogen; een empirische studie naar de economische waardering van natuurgebieden in het algemeen en de Oostvaardersplassen in het bijzonder*, Amsterdam: Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam (SEO).

Haas, M. de, P.H. Huig (2005), *Toerdata Noord; Toerisme in cijfers 2005*, Leeuwarden: Instituut Service Management, Christelijke Hogeschool Nederland.

Hanink, Dean M. (2000), "Resources", in Eric Sheppard and Trevor J. Barnes (edited by), *A Companion to Economic Geography*, Oxford: Blackwell Publishers, pages 227 – 241.

Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven (IOO) (2006), *Quick scan regionale verdeling FES-toezeggingen*, Leiden: IOO.

Klimp, Marieta (2007), *Bouwen aan de Bouwstreek; Identificatie en beoordeling van ontwikkelingsmogelijkheden voor de Friese Bouwstreek*, Heerenveen.

Klop, Piet, Martijn Schot en Carolien Speller (2003), *Sociaal-economisch perspectief voor Waddengemeenten in Kop van Noord-Holland; Den Helder, Texel, Wieringen, Anna Paulowna*, Rotterdam: ECORYS-NEI.

Linnartz, A.C., E. Tuunter en M.M. Veer (2003), *Recreatie in, op en rond de Waddenzee*, Den Haag: Stichting Recreatie, Kennis en Innovatiecentrum.

Maljers, F.A., J.C. Jaakke en M.J.L. Jonkhart (2005), *Financiële vergoeding beëindiging mechanische kokkelvisserij Waddenzee*, Commissie Schadebepaling Kokkelvisserij.

Meijer, W., P.C. Ladders-Elfferich en L.M.L.H.A. Hermans (2004), *Ruimte voor de Wadden; eindrapport Adviesgroep Waddenzebeleid*, 's-Gravenhage.

Ministerie van Economische Zaken (2004a), *Wad Anders; een duurzaam sociaal-economisch ontwikkelingsperspectief voor het Waddengebied*, Den Haag.

Ministerie van Economische Zaken (2004b), *Wad Anders; een duurzaam sociaal-economisch ontwikkelingsperspectief voor het Waddengebied; Bijlagenboek*, Den Haag.

Ministerie van Economische zaken (2004c), *Pieken in de Delta; Gebiedsgerichte Economische Perspectieven*, Den Haag.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2006a), *Investeringsplan Waddenfonds*, Den Haag.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2006b), *Uitvoeringsplan Waddenfonds 2007 – 2012; De Wadden als broedplaats*, Den Haag.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2006c), *Wet op het Waddenfonds*, Den Haag.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (2007), *Deel 4 van de planologische kernbeslissing Derde Nota Waddenzee; Ontwikkeling van de Wadden voor natuur en mens*, Den Haag.

Ministeries van LNV, VROM, V&W en OCW (2006), *Agenda voor een Vitaal Platteland; Meerjarenprogramma 2007 – 2013; het MJP2*, Den Haag.

Ministeries van LNV, VROM en V&W en de provincies (2007), *Programmadocument Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP) 2: 2007 –2013 voor Nederland*, Den Haag.

Ministeries van VROM, LNV, V&W en EZ (2004), *Nota Ruimte; ruimte voor ontwikkeling*, Den Haag: Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening.

Ministeries van V&W, VROM en EZ (2006), *Aanvulling op de Structuurvisie Zuiderzeelijn; Onderzoek naar nut en noodzaak*, Den Haag: Projectorganisatie Zuiderzeelijn.

Perman, Ma, McGilvray and Common (2003), *Natural Resource and Environmental Economics; Third Edition*, Harlow: Pearson/Addison Wesley.

Provincie Groningen (2006), *Kansen benutten; Programma Landelijk gebied; PMJP 2007 – 2013 Groningen*, Provinciale Staten Groningen.

Rosenthal, S. S. en W. C. Strange (2004), *Geography, industrial organisation and agglomeration*, in *The Review of Economics and Statistics* 85: pagina's 377 – 393.

Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) (1999), *Kompas voor het Noorden; Ruimtelijk Economisch Ontwikkelingsperspectief Noord-Nederland 2000 – 2006*, Groningen, Leeuwarden, Assen: SNN.

Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) (2004), *Kompas voor het Noorden: Feiten en Cijfers: Overzicht medio 2004*, Groningen: SNN.

Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) (2006), *Operationeel Programma Noord-Nederland 2007 – 2013*, Groningen: SNN.

Scheltema, M., R.J. in 't Veld (2006), *Tel je knopen; Advies over de wettelijke regeling en de inrichting van het Waddenfonds*.

Sijtsma, Frans J. (2003), *Economische gevolgen van de PKB Waddenzee in de Kop van Noord-Holland. Een beoordeling van het ECORYS-NEI rapport*, Rijksuniversiteit Groningen: Wetenschapswinkel Economie en bedrijfskunde.

Vierssen, W. van, J.M. van Loon-Steensma (2007), *Ondernemingsplan Waddenacademie*, Wageningen.

Werkgroep Actualisatie Discontovoet (2007), *Advies Werkgroep Actualisatie Discontovoet*, Den Haag.

Ypma, G. (2001), *Een onderzoek naar streekgebonden producten in het Waddengebied*, Rijksuniversiteit Groningen: Wetenschapswinkel Economie en bedrijfskunde.

Kamerstukken

Tweede kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2003 – 2004, 29 684, nr. 1 (29 juni 2004), *Waddenzeebeleid; Kabinetsstandpunt op het advies 'Ruimte voor de Wadden' van de Adviesgroep Waddenzeebeleid*, Den Haag.

Tweede kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2003 – 2004, 29 684, nr. 22 (29 november 2004), *Waddenzeebeleid; Brief minister over koppeling tussen de verschillende onderdelen van het maatregelenpakket voor de Waddenzee*, Den Haag.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2005 – 2006, 29 684, nr. 46 (21 december 2005), *Waddenzeebeleid; Brief minister van VROM over het Waddenzeebeleid*, Den Haag.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2005 – 2006, 30 550 XIV, nr. 7 (9 juni 2006), *Jaarverslag en slotwet ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit 2005; Lijst van vragen en antwoorden*, Den Haag.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2006 – 2007, 30 594, nr. 13 (11 oktober 2006), *Wet op het Waddenfonds; Verslag van het wetgevingsoverleg op 9 oktober 2006*, Den Haag.

Tweede kamer der Staten generaal, vergaderjaar 2006 – 2007, 30 800 D, nr. 5, (16 oktober 2006), *Vaststelling begroting Fonds economische structuurversterking voor het jaar 2007; Verslag houdende een lijst van vragen en antwoorden*, Den Haag.

Tweede kamer der Staten Generaal, vergaderjaar 2006 – 2007, 30 800 D, nr. 2, (3 november 2006), *Vaststelling van de begrotingsstaat van het Fonds Economische Structuurversterking voor het jaar 2007; Memorie van Toelichting*, Den Haag.

Tweede kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2006 – 2007 (2006), *Rijksbegroting 2007, Hoofdstuk H. Begroting Waddenfonds, Memorie van toelichting – Vaststelling van de begrotingsstaat van het Waddenfonds voor het jaar 2007*, Den Haag.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2006 – 2007, 29 684, nr. 60 (22 mei 2007), *Waddenzebeleid; Brief minister van VROM over de stand van zaken van de organisatie en de uitvoering van het bestuur en beheer van de Wadden*, Den Haag.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2007 – 2008, 27 658, nr. 35 (16 november 2007), *Zuiderzeelijn; Brief minister over besluitvorming Zuiderzeelijn*, Den Haag.

Tweede kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2006 – 2007, Mondeling vragenuur van 22 mei 2007 over het Waddenfonds, beantwoordt door de minister van VROM.

Geraadpleegde websites

- www.eemsdelta.nl: Website met informatie over de Eemsdelta. De website is een initiatief van de stuurgroep Eemsdelta, bestaande uit bestuurders van het college van B&W van de gemeenten Appingedam, Delfzijl en Eemsmond en GS van de provincie Groningen.
- www.energyvalley.nl: Website van de Stichting Energy Valley met informatie en nieuws over en voor de energiesector van Noord-Nederland.
- www.ez.nl: Website van het ministerie van Economische Zaken.
- www.ilg.nu: Website van de projectorganisatie Investeringsbudget landelijk gebied (ILG). De website is een gezamenlijk initiatief van het Interprovinciaal Provinciaal Overleg (IPO), de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), de Unie van Waterschappen (UVW) en de ministeries van LNV, VROM en V&W. De website geeft informatie over de achtergronden en werking van het ILG.

www.minlnv.nl :	Website van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
www.lofar.nl :	Website met informatie over het LOFAR project, een initiatief van onder meer de Stichting voor Astronomisch Onderzoek in Nederland (ASTRON).
www.nam.nl :	Website van de Nederlandse Aardolie Maatschappij BV (NAM).
www.nom.nl :	Website van de N.V. NOM, de investerings- en ontwikkelingsmaatschappij voor Noord-Nederland.
www.statline.nl :	Website van Statline, de online database van het Centraal Bureau voor de Statistiek.
www.vrom.nl :	Website van het ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu.
www.waddenzee.nl :	Website van de projectorganisatie InterWad met informatie over Waddenzee en Waddengebied.
www.wetsus.nl :	Website van het onderzoeksinstituut Wetsus dat onderzoek doet naar duurzame watertechnologie.

